

[itobiad], 2020, 9 (1): 435/467

**Fred McGraw Donner'in İslâm Tarihçiliği ve İnananlar Hareketi
Tezi Üzerine**

About Fred McGraw Donner's Thesis on Islamic Historiography and
the Movement of Believers

Yaşar ÇOLAK

**Dr. Öğr.Üyesi İbn Haldun Üniversitesi (IHU), İslami İlimler Fakültesi,
İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı**

**Asst.Prof., Ibn Haldun University (IHU), School of Islamic Studies,
Department of Islamic History and Arts, Turkey**

yasar.colak@ihu.edu.tr

orcid.org/0000-0002-7932-6155

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 27.10.2019
Kabul Tarihi / Accepted	: 20.03.2020
Yayın Tarihi / Published	: 30.03.2020
Yayın Sezonu	: Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season	: January-February-March

Atıf/Cite as: ÇOLAK, Y. (2020). Fred McGraw Donner'in İslâm Tarihçiliği ve İnananlar Hareketi Tezi Üzerine. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 9 (1), 435-467. Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/issue/53155/638757>.

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 - Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk, 78050 Turkey. All rights reserved.

Fred McGraw Donner'ın İslâm Tarihçiliği ve İnananlar Hareketi Tezi Üzerine

Öz

Bu makale, Fred M. Donner'ın VII. yüzyılda İslâmî hareketin doğuşu ve yayılmasına ilişkin tezi ile Batı ilim dünyasında buna yöneltilen eleştirileri ele almaktadır. Konuya giriş bağlamında Donner'ın akademik hayatı, çalışmaları, metodolojisi ve başarısı hakkında kısaca bilgi verilmekte, bilahare İnananlar Hareketi adını verdiği tezi ve hareketin tarihsel bağlamda hızla genişlemesinin dinamiklerine ilişkin görüşleri ortaya konulmaktadır. Donner'ın temel tezi şudur: Hz. Muhammed (SAV.) dinî bir lider olarak İslâm'ı benimseyen putperest geçmişli insanların yanı sıra Yahudi ve Hristiyanları da içine alan monoteist ve ekümenik karakterli dinî bir hareket başlatmıştır. Ona göre hareketin başlangıçtaki amacı ayrı bir inanç topluluğu oluşturmak değil, dindar yaşam biçimine dayalı tevhit akidesini ihya etmektir. İnananlar Hareketi yaklaşık yüz yıl sonra, Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân döneminde, Yahudiler ve Hristiyanları dışlayarak, Müslüman toplum olarak bildiğimiz tek ve ayrı bir inanç grubu hâline dönüşmüştür. Makalenin ilerleyen kısımlarında Donner'ın tezine yönelik Batı'daki reaksiyonlara temas edilmekte, son olarak da eleştirel tahlillere yer verilmektedir.

Özet

Batı dünyasında XVIII. yüzyıldan itibaren Müslüman toplumun ortaya çıktığı tarihi, kültürel, iktisadi ve coğrafi koşullarla ilgili yapılan akademik çalışmalar, nitelik ve nicelik olarak oldukça ileri seviyelere ulaşmıştır. Şikago Üniversitesi Yakın Doğu profesörlerinden Fred M. Donner, VII. yüzyılda İslâmî toplumunun doğuşu ve yüz yıl gibi bir sürede Endülüs'ten Orta Asya'ya uzanan çok geniş coğrafyaya yayılmasına yönelik çalışmalarıyla bu alana önemli katkı sağlamıştır. Bu makalede ilkin Hz. Muhammed'in (SAV.) VII. yüzyılda Orta Arabistan'da başlattığı hareketle ilgili tezleri ele alınacak, bilahare Batı ilim dünyasındaki reaksiyonlara ve eleştirel tahlillerimize yer verilecektir. Donner Aydınlanma'dan itibaren Batı'da gelişen seküler ve eleştirel tarih yazıcılığının temel paradigmalara bağlı olarak çalışan, dolayısıyla İslâm toplumunun erken dönemiyle ilgili yapılacak araştırmaların dokümanter kaynaklara dayandırılması gerektiği kanaatini taşıyan bir tarihçidir.

İslâm'ın kökenlerine ve ilk yüzyılına ait bilgilerin büyük bir kısmının daha sonraki nesillerin rivâyetlerine dayanması, günümüze ulaşan en erken kaynaklarla olayların cereyan ettiği zaman dilimi arasındaki aralığın yaklaşık 150 ila 200 yıldan fazla olması, ayrıca rivâyetlerin kendi içinde

çelişkiler veya efsanevî bilgiler içermesi, Donner'i mevcut İslâmî kaynaklardaki ihbarî bilgilere karşı ihtiyatlı bir tutum geliştirmeye sevk etmiştir. Ancak o, İslâmî rivâyetlerdeki geleneksel anlatıyı benimseyen müsteşriklerle bu anlatıyı kurtuluş tarihinin tezahürleri olarak değerlendirip kökten reddeden revizyonistler arasında bir denge kurmaya çalışmıştır.

Donner'in temel tezleri şu şekilde özetlenebilir: "Hz. Muhammed'in VII. yüzyılın başlarında başlattığı "İnananlar Hareketi", tek Tanrı inancına dayanan dinî bir hareketti. Hareketin mensupları Kur'an'a inanan muvahhitler, Yahudiler ve teslisi reddeden Hristiyanlardan müteşekkildi. Hz. Muhammed'in amacı ayrı bir inanç grubu teşkil etmek değil, dindar ve dürüst bir yaşam esasına dayalı tevhit inancını yeniden ihya etmektir. İlk inananlar, tevhit inancı, ahiret inancı, kurtuluşa ermek için erdemli bir yaşam sürmek ve kıyamet saatinin yakınlığına inanmak gibi müşterek özellikler taşıyorlardı. Müslümanlardan başka Yahudiler ve Hristiyanlar hareketin ana bileşenini teşkil ettiğinden Hz. Peygamber bu üç dinin ekümenik lideri idi. Topluluk üyelerini tanımlamak için kullanılan kelimeler, İslâm'ın haricindeki diğer din mensuplarını dışlayacak şekilde anlam daralmasına maruz kalmıştır. Yahudi ve Hristiyanlar için Hz. Muhammed'in Medine toplumundaki siyasî liderlik veya arabuluculuk rolü sorun teşkil etmemiştir. Zira bu türden arabuluculuk misyonu o coğrafyada kadîm zamanlardan bu yana sürekli çatışan toplumun aşına olduğu bir şeydi.

İslâm'ın doğduğu çağda, geniş toplum nübüvvet inancına sahip olduğu için Yahudi ve Hristiyanlar, Kur'an'da Allah'tan vahiy alan ve peygamberlerin sonuncusu olduğunu ileri süren, insanları Allah'ın vahyi etrafında toplanmaya davet eden bir liderin nübüvvet iddiasını sorun olarak görmemişlerdi. Kur'an'da yer alan Yahudilik ve teslis inancına yönelik ağır eleştiriler, çoğunluğu okur-yazar olmayan toplum tarafından bilinmediği için ciddi bir problem teşkil etmemiştir. Dolayısıyla inananlar topluluğunun gayrimüslim mensupları Hz. Muhammed'i Hz. İbrahim, Musa, Davud ve diğer kadîm peygamberler silsilesinin bir halkası olarak görmekte zorlanmamışlardı. Çok dinli bir yapıdan oluşan bu toplum, Hz. Peygamber'in vefatından sonra fetihlerle hızla genişlemiş, yaklaşık yüz yıl içinde İspanya'dan Hindistan'a kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Bu hızlı yayılmanın esas itici gücünü, hareketin ekümenik karakteri oluşturmuştur. İnananlar Hareketi başladığı tarihten yaklaşık yüz yıl sonra, Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân döneminde, Yahudiler ve Hristiyanları dışlayarak, Müslüman toplum olarak bildiğimiz tek ve ayrı bir inanç grubu hâline dönüşmüştür.

Donner'e göre XIX. yüzyıldan itibaren milliyetçi ideolojiyi benimsemiş Batılı ilim adamları İslâm'ın genişlemesini genellikle "Arap fethi" olarak adlandırarak bu ekümenik hareketin içindeki dinî sâiki görmekte zorlanmıştır. Ona göre, hangi sâikle olursa olsun, İslâm'ın ortaya çıkışını açıklamada ganimet arzusu, iklim değişimi veya yeni bir hiyerarşik sosyal

örgütlenme biçimine duyulan ihtiyaç gibi sadece maddi faktörler üzerine odaklanmak, metodolojik anlamda indirgemeci ve dengesiz bir yaklaşımdır.

Batı'da Donner'in tezlerini eleştirenlerden biri revizyonistlerin öncülerinden Patricia Crone'dır. Crone, Donner'in varsayımlara dayandırdığı tezinin kapsayıcı ve müsamahalı yönünden dolayı Amerika'nın liberal çevrelerine cazip gelebileceğini, ancak tarih ilmine katkısının çok fazla olmadığını ileri sürmüştür. Erken dönem İslâm tarihine ilişkin haricî kaynaklar konusuna yoğunlaşmış müsteşriklerden Robert Hoyland ise Donner'in söz konusu eserinin akademik nitelik taşımadığını, bir çok kısmın erken dönem İslâm devletinin öyküsünün yeniden bir anlatımı olduğunu, başka ilmî platformlarda İslâm'ın menşeiyle ilgili öne sürdüğü teorisini bu kitapta işleme sebebiyle önem arz ettiğini belirtmektedir.

Donner İslâm toplumunun teşekkül tarihini yazarken oryantalistlerin genelinde gözlemlenen eklektik tavra uygun olarak Kur'an âyetleri ve klasik İslâm kaynaklarındaki bilgilerden seçkiler yaparak bunları zihninde oluşturduğu kurguya uygun olarak yorumladığı görülmektedir. Hz. Peygamber'i; İslâm'ın manevî kurucusu olarak değil, farklı inanç ve kültürlerin yaygın olduğu (*sectarian millue*) Güney Arabistan'da Yahudi ve Hristiyanları da içine alan inanç odaklı bir hareketin tarihsel lideri olarak değerlendirmektedir. İslâm inancının tarih sahnesine çıkışı ve kısa sürede yayılmasını VII. yüzyıl Hicaz Yarımadası'nın dinî, ekonomik ve politik koşullar gibi dış etkenlere bağlı olarak açıklamaya çalışan oryantalistlere karşı çıkarak, onu tek Tanrılı inançlar çerçevesinde ekümenik nitelikli proto-İslâm olarak yorumlamaktadır.

Donner'in tezlerini günümüzde ilgi çekici kılan şey, tarihsel realiteyle tam olarak örtüşmese bile, İslâm'ın tüm inananlarla beraber bir yaşam kurgulamasına müsaade edebilecek bir potansiyel barındırdığına ilişkin bazı ipuçlarını ortaya koymasındır. Dinlerin ilk orijinal hâlleriyle sonraki dönemlerde kurumsallaşmış şekilleri arasında siyasi ve kültürel nedenlerle farklılığın oluşabileceğini ima etmesi yönünden de dikkat çekmektedir. Görüldüğü kadarıyla Donner'in tezlerini, gerek Batı akademiyasındaki araştırmacılar gerekse İslâm dünyasındaki ilim adamları üzerinde kayda değer bir etki göstermemiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Donner, İnananlar Hareketi, Dokümanter Delil, Monoteizm, Ekümenizm

About Fred McGraw Donner's Thesis on Islamic Historiography and the Movement of Believers

Abstract

This paper discusses Fred M. Donner's thesis on the rise and spread of Islamic movement in the 7th century and assesses criticism towards the movement in the Western science world. It initially provides brief information about Donner's academic life, works, methodology and success and then reveals the views on his thesis called the Movement of Believers and the dynamics of rapid expansion of the movement within the historical context. Donner's main argument is that Muhammad as a religious leader had initiated a monotheist and an ecumenist religious movement consisting of the Muslims of pagan background along with the Jews and Christians. According to him, the initial aim of the movement was to revive pietistic monotheism rather than to create a separate community of believers. Almost a century later, the Movement of Believers became a single and an exclusive belief group which we now know as Muslim community, by excluding the Jews and Christians in the reign of Umayyad Caliph Abdulmalik b. Marwan. The subsequent sections of the paper touch upon reactions against Donner's thesis in the West and finally give place to critical analyses.

Summary

Since the beginning of the 19th century, Western academic studies on the emergence of Muslim society along with its historical, cultural, geographic and economic conditions have significantly increased in quality and quantity. Fred M. Donner, a professor of Near Eastern History at the University of Chicago, attempts to provide an important contribution to these studies with his research on the rise of Islam in the seventh century and its rapid expansion into vast areas from Andalusia to Central Asia over a period of a few hundred years. This paper firstly discusses Donner's main thesis with regard to the movement Muhammad (pbuh) initiated in seventh century central Arabia and then assesses the reaction against them in Western scholarship as well as our critical analysis. Donner is a scholar who adopted the Western paradigms of secular and critical historiography developed after the Enlightenment. He is of the conviction that research about the early periods of Islamic history should be based on documentary evidence.

Most of the information concerning the origins of Islam, and in particular its first hundred years, is based on the narrations of later generations and there is a gap of more than 150 years between the events and their earliest written records; the narrative texts contain contradictions or myths. This likely led to

Donner developing a cautious stance towards *ikhbari* information (narrations based on hearsay) in the Islamic sources. However, he stakes out a position between the orientalists who accepted the traditional Muslim account of Islamic origins and the revisionist scholars, who radically reject this narrative as the manifestation of salvation history.

Donner's main thesis can be summarized as follows: At the beginning of the 7th century, Muhammad started a "believers' movement" that was monotheistic, pietistic and religious in nature. Among the followers of this nascent movement were the Qur'anic monotheists, Jews and non-trinitarian Christians. Muhammad's objective was not to create a distinct religious entity, but rather to spark a revival of pietistic monotheism. The earliest believers thought of themselves as a group or community with the belief in monotheism and the hereafter and the proximity of doomsday. Since the movement included Jews and Christians apart from the Muslims, Muhammad was accepted as the ecumenical leader of the believers. The words used to describe the members of this community lost their inclusive meaning so as to exclude the Jews and Christians from the community. The political leadership or mediating role of Muhammad in the Medina community was accepted by the Jews and Christians; this kind of mediation was familiar to the tribalistic society which often faced internal turmoil in that region since ancient times.

During the rise of Islam, Jews and Christians living in the wider society who held the belief in prophecy, neither saw Muhammad's assertion of prophecy as a problem nor rejected the Qur'anic view that he was receiving revelation as the last Messenger of God. Qur'anic criticism leveled against aspects of Judaism and the idea of the Trinity did not pose a serious dilemma, as most of it was not known to the illiterate society. Therefore, the non-Muslim members of the community of believers did not find it difficult to put Muhammad on the same chain as their revered patriarchs of old: Abraham, Moses, David, and so on. After the death of the Prophet, the multi-religious society expanded very rapidly with conquests and over nearly a century covered an area stretching from Spain to Central Asia. The main driving force of this rapid spread was the ecumenical character of the movement. Almost a century later, during the reign of Umayyad Caliph Abdulmalik ibn Marwan, the Jews and Christians were excluded from the believers' movement and became a single exclusive belief group, which we now know as Muslims.

According to Donner, the Western scholars who adopted nationalist ideology since the beginning of the 19th century had hardly seen the religious motivation within this ecumenical movement, often calling the

expansion of Islam the “Arab conquest.” To him, it would be methodological reductivism and an imbalanced approach, if one focuses only on material

factors for the rise of Islam, such as the desire for spoils, climate change or the need for a new hierarchical form of social organization.

One of the prominent figures who criticized Donner's thesis is Patricia Crone. Crone, as one of the pioneering revisionist scholars in the West, argues that Donner's thesis was based on assumptions and it may appeal deeply to American liberals because of its inclusive and tolerant nature. However, it does not contribute much to historical scholarship. It leaves something to be desired. Besides, Robert Hoyland, an orientalist who focused on external sources on early Islamic history, was of the conviction that Donner's work was not strong academically and for the most part it retells the traditional story of the early Islamic state as it was found in the medieval Islamic sources.

We can argue that Donner adopted an eclectic approach in his writings on the formation of Islamic society as conventionally observed in most of the orientalist. He seems to make selections from the verses of the Qur'an and some information found in the classical sources of Islam in accordance with the scenario created in his mind. He considers the Prophet Muhammad not the spiritual founder of Islam, but the historical leader of a faith-oriented movement that includes Jews and Christians in South Arabia, where different beliefs and cultures are common – a sectarian milieu. As opposed to the orientalist who explain the emergence of Islam and its rapid expansion as solely contingent on the religious, economic and political conditions of seventh century Hijaz peninsula, he has more interest in an ecumenical proto-Islam within the framework of monotheistic beliefs.

What makes Donner's thesis remarkable today is that it points to Islam's potential to bring together believers of different religious persuasions in peaceful coexistence, though it does not fully match historical reality. It also draws attention to the distinction between the original forms of religions and their institutionalized forms later shaped by the political and cultural climate. And yet Donner's thesis neither had a profound impact on the scholars of Western academia nor the scholars of the Islamic world.

Keywords: Islamic History, Donner, Movement of Believers, Documentary Evidence, Monotheism, Ecumenism

Giriş

Batı dünyasında XVIII. yüzyıldan itibaren İslâm dini ve Müslüman toplumun ortaya çıktığı tarihi, kültürel, iktisadi ve coğrafi koşullarla ilgili yapılan araştırmalar, nitelik ve nicelik olarak oldukça ileri seviyelere ulaşmış durumdadır (Humphreys, 1991, s. 69-70; Hoyland, 2007, s. 581-602). Özellikle klasik oryantalistlerce yazılan ve İslâm'ın varlığını kendinden önceki Yahudi-Hristiyan geleneğe borçlu olduğu tezini savunan eserler, modern çalışmalara ilham kaynağı olmuştur. Konuya eğilen oryantalistler, başta İslâmî rivâyetler olmak üzere gayrimüslimlerden kalma eş zamanlı kaynaklar ve arkeolojik buluntulardan ibaret üç tür malzemeye dayanarak tezlerini temellendirmeye çalışmışlardır. Bu konuya ilgi gösteren çağdaş müsteşriklerden biri de Amerikalı İslâm tarihçisi Fred M. Donner'dir. 1970'lı yılların başlarından bu yana Donner'in yürüttüğü akademik çalışmalarda, İslâm toplumunun teşekkül süreci, İslâm mesajının sebep olduğu değişim ve dönüşüm; dinî, siyasal ve kültürel anlamda genişleme hedefleri ve yazılı kaynaklarının otoritesi vb. konular önemli yer tutmuştur. İslâm toplumunun günümüze ulaşmış siyasal, hukukî, itikadî ve kelimî usûl ve esaslarının Peygamber'in vefatından yaklaşık bir asır sonra teşekkül ettiğini ileri süren Donner, hem tezini temellendirme tarzı hem de kullandığı kaynaklar açısından üzerinde durulması gereken bir oryantalist olarak dikkat çekmektedir. Yaptığımız literatür taramasında tespit edebildiğimiz kadarıyla Batı'da Donner'in "İnananlar Hareketi" tezi bağlamında yapılmış incelemelerin, kitap eleştiri yazılarının ötesine geçmemektedir. Ülkemizdeyse ise konuya dair kendisiyle yapılmış bir gazete röportajı (Başaran, 2010) ve akademik nitelik taşımayan bir dergide çıkan bir makaleden (Korkmaz ve Karasu, 2012) başka bir incelemeye rastlanmamıştır. Zikredilen her iki yazıda konu yüzeysel olarak işlenmiş, Donner'in tezini ortaya koyma biçimi ve aldığı eleştirilere yeterince yer verilmediği görülmektedir. Buradan hareketle konunun akademik olarak ele alınması gerekli görülmüştür. Makale'nin ana konusunu Donner'in İslâm toplumunun teşekkül tarihi ile ilgili ortaya attığı "İnananlar Hareketi" tezi ile buna yönelik Batılı akademisyenlerce yöneltilen eleştiriler oluşturmaktadır. Önce Donner'in yetiştiği ilmî çevre, yaptığı akademik çalışmalar, tarih yazıcılığına ve erken dönem İslâm kaynaklarına yaklaşımı hakkında bilgiler sunulacak, akabinde Donner'in tezi ve Batı ilim dünyasında nasıl karşılık bulduğu hususu tartışılacaktır. Son bölümde ise makalede ele alınan konulara ilişkin genel değerlendirmelerde bulunulacaktır. Makalenin esas amacı, Türk okuyucusunu Donner'in çalışmalarından haberdar etmek ve Batı'daki İslâm tarihi tetkikleriyle ilgilenmek isteyen araştırmacıların kendilerini ne türden çalışma alanlarının beklediğine ilişkin bir fikir vermektir.

Donner'in Akademik Çalışmalarının Seyri

Fred M. Donner, 1945 yılında Washington D.C.'de dünyaya gelmiş ve New Jersey'de ortaöğretimini tamamlamıştır. Bir seyyah olan büyükbabasının teşvikleriyle tarihçiliğe yönelmiş (Cobb, 2012, s. 6), lisans eğitimini 1968 yılında Amerika'daki şarkiyat çalışmaları tarihinde önemli bir yere sahip Princeton Üniversitesinde tamamlamıştır. Lisans eğitimine devam ederken şarkiyat çalışmaları yapmak isteyenler için ön şart olarak kabul edilen Arapça eğitimi için 1966-1967 öğretim yılında, bir yıllığına Lübnan'ın Shimlan köyündeki Middle East Centre for Arab Studies (MECAS)'te giderek Arapçasını geliştirmiştir. 1967 yılının yazında Münih Üniversitesinde Almanca eğitimi almıştır. Üniversitenin lisans programından sonra 1970-1971 yıllarında Almanya'nın Erlangen şehrindeki Friedrich-Alexander Universität'de filoloji eğitimi almıştır. Burada, Alman dilbilimciler tarafından geliştirilen dinî metinlerin çözümlemesine ilişkin yöntemleri öğrenme fırsatı bulmuştur. Dönüşünde Princeton Üniversitesinde doktora başlamış ve "The Arab Tribes in the Muslim Conquest of Iraq" (Müslümanların Irak Fethinde Arap Kabileler) başlıklı teziyle 1975 senesinde doktor unvanını almıştır. Ardından 1975-1982 yılları arasında Yale Üniversitesinde İslâm tarihi hocalığı yapmıştır. 1982 yılında Chicago Üniversitesine geçerek The Oriental Institute and Department of Near Eastern Languages and Civilizations (NELC) bünyesinde akademik çalışmalarını sürdürmüştür. Hâlen aynı yerde akademik çalışmalar yapmaya devam etmektedir (Cobb, 2012, s. 1-10).

Donner, İslâm tarihi çalışmalarına başladığında, ilkin Yakın Doğu toplumlarındaki kırsal alanda yaşayan göçebe grupların rolüne ilgi göstermiş (Donner, 1989, s. 73-85), bu gruplarının VII. yüzyılda Irak'taki ilk İslâmî fetih hareketi içindeki rolü üzerinde çalışmıştır. *The Early Islamic Conquest (İlk Dönem İslâm Fetihleri)* adlı ilk kitabı, göçebelerin devletle olan ilişkisi, devletin teşekkül süreci ve İslâmî fetihler üzerine yaptığı çalışmalardan oluşmaktadır (Donner, 1981). Erken dönemle ilgili çalışmaları esnasında, kaynaklar sorunuyla karşılaşınca kaynak eleştirisine dair konulara ağırlık vermeye başlamıştır. Daha sonra, özellikle şarkiyat geleneği içinde 1970 ve 1980'li yıllarda ortaya çıkan İslâm tarihinin erken dönemine ait kaynaklara yönelik revizyonist yaklaşımın (Wansbrough, 1977; Crone ve Cook, 1977) zirveye taşıdığı güvenilirlik sorunu ve yazılı kaynaklar hakkındaki düşüncenin evrimi ve İslâm tarih yazıcılığının başlangıcı, gelişimi, motivasyonu ve özelliklerini araştırmıştır. Bu çalışmalarını 1998'de *Narratives of Islamic Origins (İslâm'ın Kökenleriyle İlgili Anlatılar)* başlığıyla kitaplaştırmıştır. Donner'in ilgisi daha sonra, İslâm toplumunun teşekkül süreci ve kısa bir sürede hızla yayılmasında etkili olan entelektüel ya da ideolojik faktörlere yönelmiştir. Makalenin daha sonraki bölümlerinde de ele alacağımız şekliyle İnananlar Hareketi adını verdiği tezini geliştirmiştir. Tezinin ilk ipuçlarını *Narratives of Islamic Origins*'in "Early Islamic Piety" başlıklı II. bölümünde ortaya koymuş, 2003 yılında yayımladığı "From Believers to Muslims: Confessional Self-Identity in the Early Islamic Community" (Mü'minlerden Müslümanlara: Erken Dönem İslâm Toplumunda İkrara Dayalı Öz Kimlik) (Donner, 2002-2003, s. 9-53) başlıklı

makalede konuyu biraz daha açmış, nihayet 2010 yılında yayımladığı *Muhammad and the Believers (Muhammed ve İnananlar)* başlıklı monografisinde etraflıca ortaya koymuştur. Donner, son zamanlarda, İslâm'ın birinci yüzyılına ait papirüs ve parşömenler üzerine çalışmaya devam etmektedir. Ayrıca erken dönem İnananlar Topluluğu'nun İslâm'a nasıl evirildiğine dair tezini daha da güçlendirmek için dikkatini Kur'an'ın metinleşme süreciyle ilgili konulara çevirmiştir (Donner, 2008, s. 29-50; 2011b, s. 25-37).

Donner'in Tarih Yazıcılığına Yaklaşımı

Donner çalışmalarında tarih yazımı konusuna sık sık temas eder. Bu konudaki ifadelerinden Aydınlanma'dan itibaren Batı'da gelişen seküler ve eleştirel tarih yazıcılığının temel paradigmalarına bağlı çalışan bir ilim adamı olduğu sonucuna varmak mümkündür. Donner, tarihçinin inancın değil araştırdığı konuyla ilgili geçerli delillerin ardına düşmesi, ulaştığı sonucun inananlar açısından rahatsızlık verici olsa da, delillerin sevk ettiği çerçevenin dışına çıkmamaya özen göstermesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre tarihçilik mesleğinin kendine özgü bazı prensipleri vardır. Mesela, tarihçi farklı zaman ve mekânlarda hatta başka kültürlerin etkisi altında yaşayan insanları beşer toplumunun tabii üyesi olarak değerlendirmeli, onların da benzer olaylar karşısında benzer refleksler gösterebileceğini, doğa yasalarının değişmez olduğunu, fizik dünyanın aynı prensiplere göre işlediğini kabul etmesi gerekir. Ne var ki inançlı ve dindar insanlar, Tanrı'nın doğüstü bir güç olarak tarihin akışına müdahale ettiğine inanırlar. Mesela, Tanrı'nın Hz. Musa'nın İsrailoğullarını Firavun'un zulmünden kurtarmak için Kızıldeniz'i yardığına veya Hz. İsa'nın ölülerini dirilttiğine inanırlar. Bu kabil anlatımlar, fizik dünyanın normal akışının dışına çıkan özel ve mucizevî olaylara ilişkindir. İnançlıların bunlara ilgi duymasının sebebi, aşkınlık boyutudur. Tarihçi yalnızca normal şartlarda ve bütün zamanlar için geçerli tabii prensiplere bağlı kalarak vuku bulan olaylara ilişkin haberleri tahlil etmeyi hedeflemelidir. Doğüstü olaylar, beşerin erişim sağlayamayacağı farklı bir düzleme ait olduğundan, tarihçi sadece geleneksel tarihî rivâyetleri inceleyerek, doğüstü olayların meydana geldiği koşulları ve buna dair rivâyetleri çok yönlü değerlendirebilir. Ancak bunu yaparken insanların inançlarını reddetme veya teyit etme cihetine gitmez. Bu, tarihçinin amaçları arasında yer alamaz. Bir tarihçinin aydınlatmaya çalıştığı tarihsel olaylara fideistik (inanca dayalı) tarzda yaklaşmasıyla, herhangi bir hareketin muharrik gücünü oluşturan inanç faktörlerini belirleme çabası birbirinden ayrılması gerekir. Donner'e göre, meseleye bu bakış açısıyla yaklaşıldığında tarihsel analiz yöntemiyle vahyedilen dinlerin inanç iddiaları birbiriyle kesişmeden farklı düzlemlerde varlıklarını sürdürme imkânı bulur (Donner, 2011b, s. 31). Yaptığı atıflardan Donner'in tarih yazıcılığı ve inanç ilişkisi üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Amerikalı Van A. Harvey'dan etkilendiği anlaşılmaktadır (Harvey, 1996).

Donner'in İslâm Tarihinin Klasik Kaynaklarına Yaklaşımı

Bilimsel tarih yazıcılığının temel prensipleri çerçevesinde çalışmalarını yürütmeyi tercih eden Donner'in İslâm toplumunun erken dönemleriyle ilgili yapılacak araştırmalarının çağdaş haberlere ve dokümanter kaynaklara dayandırılması gerektiği kanaatinde olduğunu anlıyoruz (Donner, 1998, s. 1-4; Donner, 2010, s. 50-51). İslâm'ın kökenlerine ve ilk yüzyılına ait bilgilerin büyük bir kısmının daha sonraki nesillerin rivâyetlerine dayanması, günümüze ulaşan en erken kaynaklarla olaylar arasındaki zaman aralığının yaklaşık 150 ila 200 yıl veya daha fazla olması, ayrıca rivâyetlerin kendi içinde çelişkiler veya efsanevî bilgiler içermesi, Donner'i muahhar kaynaklardaki ihbarî bilgilere karşı ihtiyatlı bir tutum geliştirmeye sevk etmiştir (Donner, 2010). Daha önce de işaret ettiğimiz gibi Donner'in kaynaklar konusunda takındığı bu tavır, müsteşriklerin büyük bir kısmı tarafından benimsenmekteydi. Büyük ölçüde Kitâb-ı Mukaddes metinlerinin analizi için geliştirilen metotların İslâm çalışmalarına adapte edilmesi neticesinde ortaya çıkan kaynakların tarihselliği meselesi XIX. yüzyıldan bu yana Müslüman ilim adamlarıyla oryantalistler arasındaki en önemli gerilim alanlarından birini teşkil etmektedir (Schacht, 1975; Watt, 1990; Koren ve Nevo, 1991; Humphreys, 1991; Noth ve Conrad, 1994; Hawting, 2002; Hoyland, 2007; Brown, 2009; Donner, 2011a; Görke, Moztki ve Shoeler, 2012; Sezgin, 2015). Donner, VII. yüzyıldan kalma dokümanter delillerin yeterli olmaması sebebiyle kendisi gibi İslâm'ın erken dönemi hakkında çalışacakların işinin kolay olmadığını (Carrillo, 2015), bütün zorluklarına rağmen yine de mevcut kaynaklardan hareketle erken dönem İslâm toplumunun genel ve makul bir anlatısının ortaya konabileceğini, elimizdeki mevcut hâliyle Kur'an'ın da kaynak olarak kullanılabileceği kanaatinde olduğunu belirtmektedir (Donner, 1998, s. 61).

Kaynaklar konusuyla ilgili görüşleri bağlamında altı çizilmesi gereken önemli bir nokta da, kendinden önceki oryantalistler gibi Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkmış teolojik, sosyal ve politik eğilimlerin muahhar İslâmî kaynakları şekillendirdiği kanaatini taşımasıdır. Ona göre söz konusu kaynaklar, müellifleri tarafından özel amaçlarla derlenmeleri sebebiyle çoğu zaman bir tarihçinin bilmek istediği konular hakkında fazla bilgi içermemektedir. Kaynaklarda yer alan bilgilerin önemli bir kısmı, daha ziyade, daha sonraki nesiller tarafından Hz. Muhammed'in gerçek bir peygamber olduğunu teyit etmek için üretilmiş mitolojik unsurlar olduğundan, tarihte gerçekleşen olayların güvenilir bir ifadesi olarak değerlendirilmemelidir. Bu tür haberlerin amacı, daha sonra Müslüman toplumun ritüel, sosyal veya yasal uygulamaları şekillendirmek ya da sadece kurucularının hayatındaki bilinmeyen veya az bilinen boşlukları doldurmaktır. Öte yandan Donner'e göre, tarihle ilgili geleneksel İslâmî rivâyet malzemesi, numerolojik sembolizm emarelerini taşımaktadır. Bununla kastettiği, kaynaklarda farklı olayların aynı ay, hafta ve günde gerçekleştiğine dair tarihlendirmelerin yapılmasıdır. Mesela, Hz. Peygamber'in hayatında gerçekleşen önemli olayların, farklı yıllarda ancak

Rebûlevvel ayının on ikinci günü olan Pazartesi'nde gerçekleştiği gösterilmektedir. Bu da kaynaklardaki bu türden bilgilere yönelik kuşkuları artıran sebeplerdendir (Donner, 2010, s. 51).

Kaynaklara yönelik eleştirel tavrı sebebiyle Donner'ı klasik oryantalist çizgiye yerleştirmemiz mümkündür. Donner bu çizgisini tüm araştırmalarında muhafaza etmiştir. Bununla birlikte Donner, İslâmî kaynakların tarihselliğini bütünüyle reddeden revizyonistlere¹ yönelttiği eleştirileriyle de çok fazla atıf almayı başarmıştır. Donner'ın mantıksal yaklaşımına göre, şayet revizyonistlerin iddiaları geçerli olsaydı, İslâm tarihinde birbiriyle sürekli çatışma hâlinde olan çok sayıda fraksiyona rağmen ana hatlarıyla üzerinde ittifak edilen bir anlatı oluşturmak mümkün olmazdı. Revizyonistlerce İslâm toplumunun teşekkül ettiği ileri sürülen IX. asırdan sonraki eserlerde benzer bir senaryonun yankısına rastlanmaması da revizyonistlere ait bu görüşün hayal mahsulü olduğunu ispata kâfidir (Donner, 1998, s. 49).

Buraya kadar aktardığımız bilgilerden hareketle Donner'ın, kaynaklar konusunda İslâmî rivâyetlerdeki geleneksel anlatıyı benimseyen müsteşriklerle bu anlatıyı kurtuluş tarihinin tezahürleri olarak değerlendirip reddeden revizyonistler arasında bir denge kurmaya çalıştığı sonucuna ulaşmak mümkündür. Kaynaklara yönelik bu farklı yaklaşımı sebebiyledir ki İnananlar Hareketi tezinin genel çerçevesini oluşturmak amacıyla aktardığı Peygamber'in biyografisi, hilafet, ridde savaşları, erken dönem fetih hareketleri, iç savaşlar ve M. 655-692 yılları arasında vuku bulan olaylarla ilgili anlatısını büyük ölçüde İbn İshâk (ö. 151/768), İbn Hişâm (ö. 218/833) ve Taberî (ö. 310/923) gibi klasik kaynaklara dayandırmıştır.

Donner'in İnananlar Hareketi Tezi

Donner, çalışmaları ilerledikçe İslâm'ın ortaya çıkışı, kısa sayılabilecek bir zamanda bölgede yayılması ve kalıcı hâle gelmesinin bir tarihçi perspektifinden izaha muhtaç pek çok yönü olduğunu düşünmeye başlamıştır. Bu bağlamda yerleşik bir devlet idaresine, sistemli bir ordu geleneğine ve güçlü askerî teçhizata ve ekonomik kaynaklara sahip olmadıkları hâlde, ilk Müslümanların, zamanın iki süper gücü olan Bizans ve Sâsânî imparatorluğunu yenmesi, ilki M. 656-60 yıllarında diğeri de M. 680-92 yılları arasında gerçekleşen iki büyük iç savaşta büyük yıkımlar yaşadktan sonra hızla toparlanıp tekrar genişlemeye devam etmesini

¹ Batı İslam çalışmaları sahasında 1970'li yılların başından sonra ortaya çıkan ve yerleşik paradigmaları reddederek İslâm'ın doğuşu, kaynakları ve tarihsel gelişim süreci hakkında tamamen farklı bir anlatı geliştiren aşırı şüpheli oryantalistler için kullanılan bir sıfattır. John Wansbrough, Patricia Crone, Michael Cook, Gerald R. Hawting ve Norman Calder revizyonistlerin öncüleri arasında sayılmaktadır. İsimlendirme konusundaki tartışmalar için Bkz. (Schoeler, 2013, s. 9-13).

sorgulamaya başlamıştır. Keza M. 632'de Hz. Muhammed'in vefatından sonraki yüz yıl içinde fethettikleri İspanya'dan Hindistan'a kadar uzanan çok geniş alanda nüfus olarak oldukça az olmaları rağmen gayrimüslim toplulukları kontrol edebilmeleri, dinî gelenekleri çok yeni, yazılı edebiyatları da yok denecek kadar az olduğu halde köklü dinsel ve yazılı geleneğe sahip coğrafyalarda tutunabilmeleri Donner'in zihnini meşgul eden başlıca konular arasında yer almıştır (Donner, 2002, s. 11-12). Öyle anlaşılıyor ki Donner İnananlar Hareketi adlı tezini bu sorulara cevap bulmak amacıyla geliştirmiştir.

Donner'in tezini şöylece özetlemek mümkündür: "Hz. Muhammed'in VII. yüzyılın başlangıç yıllarında başlattığı İnananlar Hareketi, tek Tanrı inancına dayanan dinî bir hareketti. Hareketin mensupları Kur'an'a inanan muvahhitler (*Qur'anic Monotheists*), Yahudiler ve teslisi reddeden Hristiyanlardan müteşekkildi (Donner, 2010, s. 70). Hz. Muhammed'in amacı ayrı bir inanç grubu teşkil etmek değil, dindar ve dürüst bir yaşam esasına dayalı tevhit inancını yeniden ihya etmektir. İnananlar Hareketi, tevhit inancı, ahiret inancı, kurtuluşa ermek için erdemli bir yaşam sürmek ve kıyamet saatinin yakınlığına inanmak gibi müşterek özellikler taşıyorlardı (Donner, 2010, s. 58-59, 70, 212-214). Müslümanlardan başka Yahudiler ve Hristiyanlar hareketin ana bileşenini teşkil ettiğinden Hz. Peygamber bu üç dinin ekümenik lideri idi. Topluluk üyelerini tanımlamak için kullanılan kelimeler, İslâm'ın haricindeki diğer din mensuplarını dışlayacak şekilde anlam daralmasına maruz kalması, daha sonraki dönemlerde, geleneğin baskısıyla gerçekleşmiştir. Yahudi ve Hristiyanlar için Hz. Muhammed'in Medine toplumundaki siyasî liderlik veya arabuluculuk rolü sorun teşkil etmemiştir. Zira bu türden arabuluculuk misyonu o coğrafyada kadim zamanlardan bu yana sürekli çatışan toplumun aşına olduğu bir şeydi. İslâm'ın doğduğu çağda, geniş toplum nübüvvet inancına sahip olduğu için bunlardan Yahudi ve Hristiyanlar Kur'an'da Allah'tan vahiy alan ve peygamberlerin sonuncusu olduğunu ileri süren, insanları Allah'ın vahyi etrafında toplanmaya davet eden bir liderin nübüvvet iddiasını sorun olarak görmemişlerdi. Kur'an'da yer alan Yahudilik ve teslis inancına yönelik ağır eleştiriler, çoğunluğu okur-yazar olmayan toplum tarafından bilinmediği için ciddi problem teşkil etmemiştir. Dolayısıyla inananlar topluluğunun gayrimüslim mensupları Hz. Muhammed'i Hz. İbrahim, Musa, Davud ve diğer kadim peygamberler silsilesinin bir halkası olarak görmekte zorlanmamışlardı (Donner, 2010, s. 76-77).

Çok dinli bir yapıdan oluşan toplum, Hz. Peygamber'in vefatından sonra fetihlerle hızla genişlemiş, yaklaşık yüz yıl içinde İspanya'dan Hindistan'a kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Bu hızlı yayılmanın esas itici gücünü, hareketin ekümenik karakteri oluşturmuştur. Kıyamet saati ve hüküm gününün yakın gelecekte vuku bulacağına dair eskatolojik inanca sahip muvahhitler, Tanrı'nın vahyini bir an önce dünyaya tebliğ edip insanları tek Tanrı'nın egemenliği altında toplamayı kendilerine amaç

edinmişlerdi. İnananlar Hareketi, zamanla Allah'a şirk koşmak gibi tevhit anlayışına aykırı uygulamaları ortadan kaldırmaya ve Allah'ın emirlerini sıkı bir şekilde yerine getirmeye odaklanmış militan bir dindarlığa evrilmiştir (Donner, 2010, s. 85). Bunlar Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslâm'ı Arap Yarımadası'nın dışına yayma hususunda olağanüstü çaba sarf etmişlerdir. Aynı zamanda hareketin liderliği için aralarında bir mücadeleye başlamışlardır. Birinci ve İkinci İç Savaşlar, bu mücadelenin en tipiklerini teşkil etmiştir. İnananlar Hareketi'nin Yahudi ve Hristiyanları içine alacak şekilde tanımlanması, Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân (685-705) dönemine kadar sürmüştür. On yıldan fazla süren ve ağır sonuçlar doğuran iç savaşı sona erdiren Abdülmelik b. Mervân, savaşlar sebebiyle kırılğan hâle gelmiş toplumu toparlamak, yeniden fetihlere odaklamak ve Emevîlerin siyasî meşruiyetini güçlendirmek maksadıyla sadece Müslümanları içine alan bir İslâm toplumunun teşekkülüne yol açacak uygulamalara girişmiştir. Bu çerçevede öncelikle inançlı olmak, Müslüman olmakla eş anlamlı hâle getirilmiştir. Hz. Muhammed ve Kur'an vurgusu, uygulamaya konulan yeni politikanın bir parçası hâline getirilmiştir. İslâm inancına özgü idealler uğruna topraklar fethetmek ve İslâm şeriatının nüfuz alanını genişletmek için askerî seferler düzenlenmeye başlanmıştır (Donner, 2010, s. 205-206). İnananlar Hareketi'nin daha önce kullanmakta mahsur görmediği Bizans ve Sâsânî imgeleri taşıyan sikkeler tedavülden kaldırılarak yerine Kur'an'dan bazı âyetler kullanılmaya başlanmıştır. Abdülmelik b. Mervân daha önceleri "Emirü'l-Mü'minîn" unvanını kullanırken "Halîfetullah" unvanını kullanmaya başlamıştır. Teslis inancını taşıyan simgeler bertaraf edilmiş, temel kavramlar Müslümanlara vurgu yapacak şekilde yeniden tanımlanmıştır. O dönemde inşa ettirilen Kubbetü's-Sahre'ye, teslisi ve Hristiyan inancını reddeden Âl-i İmrân sûresinin 18-19, 51. âyetleri, keza Ahzâb sûresinin 56. âyeti ve Ehl-i Kitâb'a "Dinde aşırıya gitmemeleri ve Allah hakkında gerçek olmayan şeyler söylememelerini," emreden Nisâ sûresinin 171-172. âyetleri kitâbe olarak yazdırılmıştır. Hz. Peygamber'in zamanına kadar geri giden namaz, oruç ve hac gibi ibadetler bu dönemde detaylandırılarak sabitlenmiştir. Müslümanları ön plana çıkaran kurtuluş tarihi anlatısı ikame edilmiş, neticede bir zamanlar, tek Tanrı'ya inanan ve salih ameller işleyen herkesi içine alan hareket, Hristiyanlığa ve Yahudiliğe rakip bir dinî karakter kazanmıştır. Buna paralel olarak Müslümanlar tarih bilinci kazanmış, tarih hakkında düşünmeye ve geçmişlerini yazmaya başlamışlardır (Donner, 2010, s. 195, 233-235).

Donner yukarıda özetlediğimiz tezini İslâm'ın ortaya çıktığı tarihî arka plana dayandırdığı için, öncelikle konunun gerek Müslümanlar gerekse ana akım oryantalistlerce nasıl görüldüğü konusuna da eğilmektedir. Donner'e göre Müslümanlara ait yazılı kaynaklarda İslâm toplumunun putperest ve cahiliye geçmişine aşırı derecede vurgu yapılmaktadır. Bunun amacı, İslâm'ın insanlığa sunduğu aydınlığın daha net olarak anlaşılabilmesi ve İslâm Peygamberi'nin sergilediği üstün başarının altının çizilmesidir. İslâmî

kaynakların anlatımına göre İslâm öncesinde Arabistan'da çok tanrılı dinî bir anlayış ve barbarlık hüküm sürüyordu. Hz. Muhammed, bu tarihî zeminde peygamberlikle görevlendirilmiştir. Hz. Muhammed'in getirdiği tevhit inancı, Allah'ın şeriatına itaat, Allah'a karşı bireysel sorumluluk bilinci, fiziksel dünyanın sonu (kıyamet), mahşer günü ve son yargılamanın neticesinde cennet veya cehennemde devam edecek yaşam gibi eskatoloji vurgusu, Güney Arabistan'da devrim niteliğini taşıyordu. İlk inananlar, hakikati yaymak, diriliş gününde kurtuluşa erecek ve Allah'ın hidayetine mazhar olacak bir inanç topluluğu oluşturmak için oldukça istekliydiler. İnançlarının gereğini yerine getirip ideal örneklik sergilediklerinden Allah'ın yardımını hak etmiş ve muharebe meydanlarından zaferle çıkarak İslâm devletinin sınırlarını hızla genişletmişlerdir. Hz. Peygamber'den sonraki İslâm devletleri de, Hz. Peygamber'in zamanında Allah'ın hidayetiyle oluşmuş topluluğun sulbünden gelmişlerdi. Halifeler, bir anlamda Hz. Peygamber'in halefleriydi ve kurdukları imparatorluğu onu model alarak yönetiyorlardı. Başarılarının sırrı tam da burada saklıydı (Donner, 2002, s. 12).

Donner'e göre Müslümanların İslâm'ın doğuşuyla ilgili bu anlatımına mukabil, ana akım oryantalistlerin çoğunluğu, İslâmî rivâyetlerin ana çerçevesini büyük ölçüde muhafaza etmekle birlikte, Hz. Muhammed'in Müslüman toplumun dünyaya hükmetmesi için Tanrı tarafından görevlendirilen Allah elçisi olarak seçildiği şeklindeki geleneksel köken anlatımını, efsanevî ve doğüstü unsurlarla zenginleştirilmiş kurtuluş tarihi tezahürü olarak değerlendirmişlerdir.² Donner, meseleye bu şekilde yaklaşan oryantalistlerin İslâm'ın ilk ortaya çıktığı tarihsel bağlamı doğru çözümleyemediklerini düşünmektedir. Ona göre bunun sebebi, geleneksel oryantalistlerin çoğu tarihçilik mesleğinden ziyade dil ve metinler üzerine uzmanlaşmalarıdır (Donner, 2002, s. 12-14). İslâm'ın genişlemesindeki manevî sâiklere itibar etmeksizin İslâm'ın ortaya çıktığı entelektüel ve sosyal bağlamı Arabistan putperestliği olarak göstermek, ayrıca İspanya'dan Hindistan'a kadar geniş bir coğrafyada gerçekleşen fetihleri, Arabistan'dan Semitik halkların periyodik yayılmaları ya da savaşçıların ganimet arzusu veya Bizans ve Sâsânî imparatorluklarının tükenmesi gibi çeşitli beşerî ve siyasî faktörlerle açıklamak, İslâm hareketinin doğuşundaki manevî faktörü göz ardı eden sığ bir anlayışı yansıtmaktadır. Donner'in benimsediği bu yaklaşım tarzıyla, klasik dönem oryantalistlerin beşerî ve sosyal olayların izahında inancın rolüne yer vermeyen katı pozitivist yaklaşıma tepkili olduğu, bir inancın hakikatle ilişkisiyle olgular arasında ayırımı gidilmesi gerektiği kanaatini taşıdığı anlaşılmaktadır.

Donner tezini temellendirmek için öncelikle Arabistan coğrafyasının dinî yapısını tahlil ederek işe koyulmaktadır. Donner'e göre, Yahudilik,

² Donner'in burada kastettiği Batı İslam tarihi araştırmalarında tavsiri tarzda veya kaynak eleştirel yaklaşımla çalışmalarını yürüten Gustav Weil (ö. 1889), Aloys Sprenger (ö. 1893), Sir William Muir (ö. 1905), C. Snouck Hurgronje (ö.1936), Henri Lammens (ö. 1937) ve David Samuel Margoliouth (ö.1940) gibi ana akım oryantalistlerdir.

Hristiyanlık ve Mecûsîliğin Arabistan'ı da içine alacak şekilde tüm Yakın Doğu coğrafyasına M. 600'lerde nüfuz ettiğini gösteren yeterince tarihî verilere sahip bulunmaktayız. Kur'an'daki peygamberlik kurumu, vahye dayalı kutsal kitap anlayışı, ahiret, öte dünya, cennet ve cehennem gibi temel dinî öğretilerin çoğu Hz. Muhammed'in yaşadığı Güney Arabistan coğrafyasında önceden beri bilindiğinden, sadece İslâmî kaynaklarda öne çıkarılan Arap putperestliği değil, geç antik dönem monoteizmi de, erken dönem dindarlığında uygun tarihsel arka plan olarak resme dâhil edilmesi gerekir. İslâm kaynakları, İnananlar Hareketi'nin Müslümanlar hareketine evrildikten sonra bu sürekliliği genellikle örtbas etme stratejisi izlemiştir. Çünkü İslâm mesajının Arap bağlamıyla irtibatlı bir şekilde açıklanması, Müslüman yazarlar tarafından daha devrimci bir izah tarzı olarak görülmüştür. Buna mukabil Donner, İslâm hareketinin kökenini incelerken bu coğrafyadaki farklı inanç mensuplarını da dikkate alarak daha geniş arka planlı bir okumayı daha isabetli görmektedir. Bu okuma tarzı, aynı zamanda Hz. Peygamber'in diğer dinler ve inanç gruplarından neleri ödünç aldığını ve çeşitli Kur'anî kavramları yeniden nasıl biçimlendirdiğini ve onları kendi orijinal anlayışıyla nasıl sentezlediğini anlamamıza da yardımcı olacaktır. Hz. Muhammed'in bu sentezi kişisel dehasının ürünü olarak mı yahut Allah'ın vahyine mazhar olarak mı yaptığı konusu, kişinin inanç temelinde yaptığı bir tercih olup Donner'e göre, tarihsel analizlere açık bir husus değildir (Donner, 2002, s. 11-14).

Donner, İnananlar Hareketi'ne mensup olanlar arasındaki en önemli ayırımın, din veya mezhep temelli olmadığını, ayırımın tevhit akîdesine ve ahiret gününe imanla salih amel odaklı bir dindarlık anlayışına sahip olup olmama yahut bu standartlara uygun yaşam sürüp sürmeme ekseninde yaşandığını ileri sürmüştür. Bununla, Hz. Muhammed'in risâlet görevine, bir Yahudi ya da Hristiyan olarak başlamış olabileceği veya başlattığı hareketin Yahudilik ya da Hristiyanlığın bir yan dalı olduğunu kastetmemektedir. Kastettiği, Yahudi ve Hristiyanların Hz. Muhammed'in hedef kitlesi arasında olduğu ve onun kurduğu siyasal ve hukukî sistem içinde yaşamaya rıza gösterenlerin, ilk başta, inananlar arasında sayıldığıdır. Donner'e göre, Yahudi ve Hristiyanların sadece bu dine mensup olmalarından değil, aynı zamanda iyilik ve hayra mütemayil olmaları sebebiyle İnananlar Hareketi içinde yer almışlardır. İnananlar topluluğunun bir parçası olmak, kendi grubuna mensubiyetten vazgeçmek zorunluluğu getirmiyordu. Zaten Yahudi ve Hristiyanlar da kendi kaynaklarındaki hukukî hükümleri uygulama hakkına sahip bulunuyordu (Donner, 2010, s. 87; 2002, s. 16).

Donner'e göre, erken dönem toplumuna dair bu tarz kapsayıcılık fikri, Müslümanların geniş toprakları fethetme ve büyük ölçüde Yahudi ya da Hristiyanlardan oluşan bölge halkı üzerinde hâkimiyet kurma başarısını açıklamaktadır. Arap fetihçiler, Yakın Doğu'nun halklarına yepyeni bir din

dayatmamış, bunun yerine, inançlı Yahudi ve Hristiyanların da rol alabileceği siyasî bir düzen kurmaya çalışmışlardır. Ona göre, bu izah tarzı, son derece hızlı gelişen fetihlerin dinamizmini beşerî düzlemde ortaya koyan bir açıklamadır. İnananlar Hareketi'nin temel inanç ve öğretilerinin birçoğu genişleyen coğrafyada önceden biliniyor olması, hareketin hızlı yayılmasının en temel etkeni olmuştur. Donner'e göre, fetihleri hızlandıran başka bir etken de İnananlar Hareketi'nin bölgede yaygın olan dünyanın sonu (kıyamet) ve nihâî hüküm gününün (ahiret) yakın olduğuna ilişkin inanca sahip olmalarıdır. Donner, bunun, İnananlar Hareketi'ne mensup olanlara mesajlarının insanlara iletilmesinin aciliyet arz ettiği şeklinde bir anlayış kazandırdığını ve günlük yaşamı terk ederek fetihlere yönelmelerinde oldukça etkili olduğunu ileri sürmüştür (Donner, 2002, s. 17).

Öte yandan Donner'e göre, XIX ve XX. yüzyılın başlarında milliyetçi ideolojiyi benimsemiş Batılı ilim adamları İslâm'ın genişlemesini genellikle "Arap fethi" olarak adlandırarak bu ekümenik hareketin içindeki dinî boyutu görme başarısını gösterememişlerdir. Donner'in yorumuna göre, erken dönem siyasî liderlerin ve hareketin sınırlarını bölgede genişleten orduların çoğunluğu, Arabistanlılardan ibaretti ancak, "Arap" ile "Arabistanlı" arasında önemli bir fark vardı. Ona göre, İslâm'ın ortaya çıktığı zamanda Müslümanları tanımlamak Arap aidiyetiyle ilişkilendirilmiş olsaydı, İnananlar Hareketi'nin liderleri kendilerini bu şekilde tanımlamak isterlerdi. Bilakis İslâm siyasî liderlerinin "Emîrül-Mü'minîn" unvanını kullandıklarına ilişkin elimizde önemli kanıtlara sahibiz. Mesela, Hz. Ebû Bekir bu unvanı kullanmıştır. Keza Hz. Muâviye'nin H. 58 yılında Abdullah b. Sahr'a yaptırdığı barajın kitâbesinde, "Bu baraj Allah'ın kulu ve Emîrül-Mü'minîn Muâviye'ye aittir," ifadesi mevcuttur. Daha sonraki kaynaklarda halife unvanıyla anılan Muâviye için bu kitâbede "Emîrül-Mü'minîn" unvanının kullanılması, buna işaret etmektedir (Donner, 2010, s. 98-99). Donner'e göre, başlangıçta Arap kelimesinin bu tarz kolektif siyasî kimliği ifade ettiğine ilişkin delillere sahip değiliz. Bunun daha sonraki dönemlerde Arabistanlı Müslümanların imparatorluk deneyimlerinin sonucu olarak geliştirilmiş olma ihtimali hayli yüksektir.

Donner, oryantalistlerin bir kısmının geleneksel İslâmî köken anlatısındaki dinî faktörleri fark etmekle birlikte, bilinçli olarak görmezlikten geldiklerini ileri sürmektedir. Ona göre söz konusu oryantalistler, İslâm'a dışarıdan bakan kişiler olarak bu dinî yapıyı teolojik anlamda zorlamak istemiş olabilirler veya konuya seküler perspektifle yaklaştıkları için dinî içerikli herhangi bir açıklamayı ilmî prensipleri adına kabul edilemez bulmuş olabilirler. Ancak, Donner'e göre, hangi sâikle olursa olsun, İslâm'ın ortaya çıkışını açıklamada ganimet arzusu, iklim değişimi veya yeni bir hiyerarşik sosyal örgütlenme biçimine duyulan ihtiyaç gibi sadece maddi faktörler üzerine odaklanmak, metodolojik anlamda indirgemeci ve dengesiz bir yaklaşımdır (Donner, 2010. xi-xii; 2002, s. 18). Ona göre dinin veya inançların, tarihin şekillenmesinde önemli bir faktör olabileceğini

düşünmekle dinin, ilahî bir yaptırma veya kaynağa sahip olup olmadığına inanma birbirinden ayırt edilmelidir. Birincisi tarih/bilim, ikincisi ise inanç meselesidir (Donner, 2002, s.15.)

Donner'in Tezini Dayandırdığı Kaynaklar

Donner tezini temellendirirken İslâmî kaynaklara, VII. yüzyılda gayrimüslimlerce oluşturulan literatüre, erken dönem bazı kitabe ve sikkelere ve arkeolojik bulgulara dayanmaktadır. Donner, Kur'an-ı Kerim'in muhataplarına umumiyetle "Ey iman edenler" şeklinde hitap ettiğini, bunun dışında pek çok yerde açık bir şekilde tevhit anlayışını ortaya koyduğunu, muhataplarından tek Tanrı bilincine sahip olmalarını ve O'nun iradesine boyun eğmelerini telkin ettiğini, tevhit akîdesiyle bağdaşmadığından teslis inancını kınadığını, inananların kıyamet, hüküm günü, vahiy, nübüvvet ve melek inancına sahip olduklarını, ibadet ve salih amellere önem verdiklerini belirtmektedir (Donner, 2010, s. 57-68). Kur'an, Ehl-i Kitâb'a mensup olanlar arasında iman edenlerin olduğundan bahsetmektedir. Mesela, Âl-i İmrân sûresinin 199. âyetinde; "Ehl-i Kitâb'tan öyleleri vardır ki hem Allah'a hem size indirilene hem de kendilerine indirilmiş olana inanırlar, Allah'a karşı saygı duyup Allah'ın âyetlerini az bir pahaya değışmezler. İşte onların Rableri katında mükâfatları vardır. Şüphesiz Allah hesap görmekte çok çabuktur."; Bakara sûresinin 62. âyetinde; "Şüphesiz, iman edenlerden; Yahudilerden, Hristiyanlardan ve Sâbüilerden de Allah'a ve ahiret gününe inanıp salih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler," denilmektedir. Keza Kur'an, Hz. İbrahim'in Yahudi veya Hristiyan olmadığını, sadece tevhit akîdesini benimsemiş bir Müslüman olduğunu söylemektedir (Kur'an-ı Kerim 3: 67). Donner'e göre, bu âyetlerden anlaşılacağı gibi Kur'an, bir bütün olarak tüm farklı inançlara mensup inananlara yönelik bir hitaptır. Yahudi ve Hristiyan olarak isimlendirilen Ehl-i Kitâb'ın, "inananlar" olduğuna işaret eden âyetler de mevcuttur (Kur'an-ı Kerim 3:113-115). Hz. Muhammed'e tabi olanlar, bağımsız dinî bir grup olmaktan ziyade, tek olan Allah'a ve hesap gününe inanan ve dindar bir şekilde yaşamaya çalışan, tevhide dayalı bir yapıdan ibarettir. Bu sebepledir ki Donner'e göre tevhit inancını savunan ve buna uygun erdemli bir yaşam süren Yahudi ve Hristiyanların Hz. Muhammed'in başlattığı İnananlar Hareketi'ne katılmaları zor olmamıştır.

Donner'e göre VIII ve IX. yüzyıl İslâm hukuku metinlerinde Yahudilere ve Hristiyanlara "Ehl-i Kitâp" ve zimmî statüsünün verilmesi ve buna uygun olarak göreceli özerklik içinde yaşamalarına imkân sağlanması, bu grubun İslâm'ın başlangıç yıllarında toplumunun doğal parçası olarak kabul edildiklerinin ipuçlarını teşkil etmektedir. Ona göre, Kur'an'daki geçmiş peygamberlerle ilgili kıssalar, belirgin bir biçimde dindarlığa ve ahlâkîliğe

vurgu yapıyordu ve bu yönüyle, tarihî olaylarla ilgili bilgi aktarma gibi bir amaç taşımıyordu. Kur'an, tüm insanlara peygamberlerin gönderildiğini, hepsinin eşit ve birbirinin yerine geçebileceğini ve aynı ahlâkî çizgiyi takip ettiklerini vurgulamaktadır. Donner buna dayanarak Hz. Muhammed'in ilk müntesiplerinin, hatta İslâmî fetihler sırasında harekete dâhil olanların kendilerini Yahudiler ve Hristiyanlar gibi diğer dindarlardan daha farklı veya daha üstün görme gereğini duymadıklarını, kendilerini muvahhid, sıradan dindar insanlar olarak tanımladıklarını ileri sürmüştür (Donner, 2010, s. 59-60).

Donner ana çerçevede Kur'an'ın muhtevasının; uyarı ve teşvik içeren, hukukî nitelikli ve tarihî olaylara atıf yapan âyetlerden ibaret olduğunu, ilk gruba giren âyetlerde insanların dinî ve ahlâkî bir yaşam biçimine (*piety*) teşvik edildiğini, ahkâm âyetlerinde dindarlığın anlam çerçevesinin belirlendiğini, tarihî olaylarla ilgili âyetlerdeyse geçmişin ideal dindarlık örneklerinin sergilendiğini belirtir (Donner, 1998, s. 69-70, 86). Kur'an'ın yanı sıra hadis literatüründe de dindar ve ahlâkî bir yaşam vurgusunun kuvvetli olduğunu belirtir (Donner, 1998, s. 94-97). Buradan hareketle, ilk inananlar topluluğunun kişisel dindarlığa öncelik verdiği sonucuna varır. Ona göre, "Kur'an dünya görüşü olarak ilk inananların peygamberlik müessesesine, vahye ve meleklere inandıklarını, yaşam biçimi olarak da alçakgönüllü hareket eden, muhtaçları himaye eden, çevrelerindekiyle ilgilenen, namaza titizlik gösteren, ramazan ayında oruç tutan, hac yapan, mütevazı şekilde giyinen, diğerlerinin yanı sıra domuz eti yemekten veya alkol almaktan kaçınan insanlar olduklarını ortaya koymuştur. Bu sebeptir ki ilk inananlar kendileri gibi sahîh ve ahlâkî davranış standartlarına sahip Yahudi veya Hristiyanları hareketin bir parçası olarak kabul etmekte zorlanmamışlardır." (Donner, 2010, s. 68-69). Donner'e göre, Hz. Peygamber'in Kurayza Yahudileri gibi bazı gruplarla çatışmacı bir politika izlemesi, Yahudilik karşıtı olduğu için değil, adı geçen özel grubun onun peygamberliğine veya liderliğine karşı çıkmasına karşı geliştirilmiş siyasî bir reaksiyon olarak okunmalıdır (Donner, 2010, s. 74).

Donner'in tezini dayandırdığı bir başka delil de Medine Vesîkası'dır. Donner, Kur'an'ın haricindeki muahhar İslâmî kaynaklara güvensizlik sergilese de, Medine Vesîkası'nı tezine dayanak olarak kullanmaktadır. Ona göre, Medine Vesîkası'nın metni, gerek içeriği itibarıyla gerekse üslup bakımından diğerlerinden farklılık arz etmekte ve arkaik bir özellik taşımaktadır. Bu yüzden belge niteliğindedir. Donner'e göre, Hz. Muhammed ile Medine halkı arasında imzalanan bu anlaşmada, Muhacir ve Ensâr'ın yanı sıra Yahudilerin de ümmetin bir parçası olarak tanımlandığı görülmektedir. Bu da ilk toplumun İnananlar Hareketi'nden ibaret olduğunu bir kanıttır (Donner, 2010, s. 72-74, 227-232).

Donner tezini desteklemek için VII. yüzyıla ait gayrimüslim kaynaklara da başvurmuştur. Donner, İnananlar Hareketi'nin ekümenik vasıfta olduğunu belgelemek için Rahip Sebeos'a atfedilen ve M. 660'larda yazıldığı

ileri sürülen bir Ermeni Vakayinamesi'ne atıfta bulunur. Bu belgede Hz. Muhammed'ten Arap dinî lider ve Müslümanlar tarafından Kudüs'e atanan ilk valinin de Yahudi olduğunun zikredildiğini belirtir (Donner, 2010, s. 114). Donner'e göre bu belge ilk inananlarla Arap Yahudileri arasında bir tür yakın ilişkinin olduğunun belgesel kanıtıdır (Donner, 2013, 18). Keza Kuzey Mezopotamya'da 687 veya 688'de Yohannan Bar Penkaye tarafından yazılmış *Ktaba d-rish melle* adlı Süryânîce bir metninde, *the kingdom of the tayyaye* olarak geçen inançlıların fethettikleri bölgelerde insanlardan vergi istemekle birlikte halkın inançlarını korumalarına izin verdikleri, ayrıca bu yıllarda Irak'ta yapılan Arap fetihlerine katılanlar arasında çok sayıda Hristiyan'ın olduğu zikredilir (Donner, 2010, s. 112). Bundan başka Nestûrî patriği III. Isho'yahb, piskoposlarından birine M. 647 veya 648'de yazdığı bir mektupta, yeni ortaya çıkan idarecilerin Hristiyanlıkla savaşmadıklarını, hatta dinlerini takdir ettiklerini; rahiplere, azizlere, manastırlara ve kiliselere saygı gösterdiklerini ve hediyeler takdim ettiklerini belirtir (Donner, 2010, s. 114). Bu bilgiler, Donner'e göre, İnananlar Hareketi'nin farklı inançları kapsayıcı karakterine kanıt teşkil etmektedir. Müslümanların fethettikleri topraklarda Yahudi ve Hristiyanlara, genellikle vergi karşılığı Ehl-i Zimmet statüsü veya Müslümanlığı kendi istekleriyle kabul edenleri Mevâlî statüsüyle topluma entegre edildikleri kabul edilmekle beraber, Donner'e göre, Yohannan Bar Penkaye, Isho'yahb ve Sebeos belgeleri, Hristiyan ve Yahudilerin de İslâm'ın ilk inananlar topluluğunun bir parçası kabul edilerek aralarına entegre edilmiş olabileceğini göstermektedir.

Donner'in tezini desteklemek amacıyla öne sürdüğü bir başka argüman da, ilk fetihlerin şiddete dayalı olarak gerçekleşmediğini izah etmesidir. Donner, İslâm'ın savaşlarla yayıldığı ve kentsel veya kırsal alanlarda gayrimüslim toplulukları kıyımâ tâbi tutarak ilerlediğine ilişkin çağdaş görüşlere rağmen, fetihleri gerçekleştiren inananların Filistin ve Suriye bölgesinde giriştikleri fetih hareketleri esnasında kent merkezlerindeki kilise ve benzeri ibadet mekânlarını imha ettiklerine dair arkeolojik delillerin bulunmadığını, bölgenin şiddete dayanmayan, kademeli bir sosyal ve kültürel dönüşüm süreci yaşadığına işaret ettiğini ileri sürmektedir. (Donner, 2010, s. 106-107). Donner, fetihlerden sonra da gayrimüslim nüfusa kendi mabetlerini inşa izni verildiğini gösteren kanıtlar bulunduğunu söylemektedir. Bu tespit, Donner'e göre, muhtemelen, tek Tanrı inancını benimsemiş yerli halkın İnananlar Hareketi'nin özelliğiyle uyumlu yapısından kaynaklanmıştır. Buna ilaveten Donner'e göre İnananlar Hareketi'nin mensupları, yeni bir bölgeye ilk geldiklerinde Hristiyanlarla ibadet yerlerini bile müştereken kullanmış olma ihtimali hayli yüksektir. Daha sonraki döneme ait İslâmî rivâyetlerde, yeni gelen Müslümanların kendi camileri olmadığı için Kudüs, Şam ve Humus gibi yerleşim bölgelerinde kiliselerin bir bölümünde nasıl ibadet ettiklerini açıklayan birçok rivâyet bulunmaktadır. Ayrıca bazı arkeolojik kanıtlar da bazı kiliselerin yapısına eklenen yapılar, buraların ortak ibadet yerleri olduğu fikrini desteklemektedir. Mesela, Beytullahim ve

Kudüs arasında Bizans dönemine ait yapılardan Cathisma Kilisesi'nin bulunduğu alanda yapılan kazılar da, binanın inşaat safhasının son evresinde güney duvarına İnananlar Hareketi'ne mensup olanların ihtiyacını karşılamak için Mekke'ye doğru bakan bir mihrap eklendiğini, doğu yönündeki mihrabın da korunduğunu ortaya koymuştur. Donner'e göre, ilk fetih hareketinin yerel halka zorla yeni bir dinin empoze edilmesi niyetiyle ve şiddete dayalı olarak gerçekleşmesi sosyolojik açıdan zayıf bir argümandır. Böyle bir durum söz konusu olsaydı, dinlerini savunma konusunda oldukça köklü geleneklere sahip Yahudilik, Hristiyanlık, Zerdüştlüğün hâkim olduğu Suriye, Irak, Mısır ve İran gibi bölgelerde, yeni fetihçilerin olumlu sonuç almaları mümkün olmazdı. Neredeyse yüz yıl boyunca inançlılar arasında doktrin konusunda önemli bir polemiksel çatışma vuku bulmamıştır. Bütün bunlar, Donner'e göre, İnananlar Hareketi mensuplarının Hristiyanların ibadet yerlerini kendi ibadet mahalli olarak da uygun gördüklerinin kanıtı olarak kabul edilmelidir (Donner, 2010, s. 108-109).

Donner, muahhar İslâmî rivâyetlerin Bereketli Hilâl bölgesine doğru yayılan Arapların Hz. Muhammed'i İslâm Peygamberi olarak takdim ettiğini, fakat erken İslâmî döneme ait Hristiyanlardan kalma çoğu kaynağın ise onu daha ziyade bir "lider", "öğretmen" ve "rehber" veya insanları bir olan Tanrı'ya ibadete çağıran "kral" olarak tanıttıklarını belirtir (Donner, 2010, s. 111). VIII. yüzyılın başlarında veya biraz sonra, Müslümanların İnananlar Hareketi'nden belirgin bir şekilde ayrışmasından sonra, Hz. Muhammed'in peygamber olarak tanınması da belirleyici bir unsur olarak kaynaklarda yer almaya başlamıştır. O zamana kadar şehadet kelimesi, İnananlar Hareketi'nin hiçbir mensubunun kabullenmekte zorlanmayacağı şekilde "Tanrı'dan başka ilah yoktur," şeklinde formüle edilmişken anılan zaman diliminden itibaren buna "Muhammed, Allah'ın elçisidir," cümlesi de ilave edilmiştir Abdülmelik b. Mervân'ın dönemine kadar kullanılan kitâbe, para ve papirüslerde Kelime-i Tevhîd'in bu bölümünün yer almamasının sebebi budur (Donner, 2010, s.111-112). Daha sonra basılan paralarda şehadet kelimesinin iki bölümünün de birlikte yer alması, İnananlar Hareketi'nin Müslüman topluma dönüşmesine işaret eden en önemli maddi delili teşkil etmektedir (Donner, 2010, s. 210).

Çalışmaları boyunca dokümanter delil arayışında olan Donner, VII. yüzyıla ait olduğunu ileri sürdüğü mektup formatındaki önemli bir belgeyi de tezini destekleyen bir kanıt olarak kullanmaktadır. Ona göre, hem yazı stili hem de mektupta sözü edilen kişilerin isimleri, belgenin VII. yüzyılın başlarına ait olduğuna güçlü bir şekilde işaret etmektedir. Söz konusu belgenin en dikkat çekici yönü, teolojik olarak herhangi bir tanımlanmış muvahhit topluma atıfta bulunmamasıdır. Belge, "Kendinden başka ilah olmayan Allah'a hamd ederim," ifadesiyle başlamakta ve "Allah'ın selâmı senin üzerine olsun," sözüyle bitmektedir. Donner, belge, Tanrı'yı zikrederken, VII. yüzyıl dünya görüşünün münhasıran İslâmî olduğuna dair hiçbir işaret taşımamaktadır. Ne İslâm'dan ne Hz. Muhammed'den ne

de Kur'an'dan bahsetmekte ya da farklı bir şekilde Hristiyan yahut Yahudi özelliklerinden de söz etmemektedir. Hz. Muhammed'in yakın akrabası olan bazı kişilerden bahsederken de, İslâm devletinin en üst düzeydeki dinî ve siyasî lideri olan Hz. Peygamber'den hiç söz etmemesi, Donner'e göre, ancak erken dönem toplumunun dinsel yapı olarak İnananlar Hareketi şeklinde yapılanmasıyla izah edilebilir (Carrillo, 2015).

Donner'in Tezine Yönelik Batı'da Yapılan Eleştiriler

Donner'in tezini eleştirenlerden biri revizyonistlerin öncülerinden Patricia Crone'dır. Crone, Donner'in tezinin kapsayıcı ve müsamahalı yönünden dolayı Amerika'nın liberal çevrelerine cazip gelebileceğini, ancak tarih ilmine katkısının çok fazla olmadığını ileri sürmüştür. Ona göre, Donner ortaya attığı teziyle doğrudan ilgili sadece Kur'an âyetlerinden kanıtlar getirebilmiş, çoğu yerde varsayımlara dayanmıştır. Crone'ya göre Yahudi ve Hristiyanları şirke bulaşmak ve dinî liderlerini ilahlaştırmakla suçlayan bazı Medenî âyetler İnananlar Hareketi'nin ekümenik karakterde olduğu fikrini desteklememektedir. Müslümanların Suriye'de, Mısır ve Irak'ta karşılaştıkları Yakûbî, Nestûrî ve Melkâiye Hristiyanları, Donner'in ileri sürdüğü gibi tek Tanrı inancına sahip değildi. Bunlar, Kur'an'ın ölçülerine göre müşrik addedilmesi gereken dinî gruplardı. Crone, İslâm inancının, Donner'in ileri sürdüğü şekilde, Yahudi ve Hristiyanlara cazip gelecek şekilde formüle edildiği kanaatinde değildir. Donner'in de atıfta bulunduğu Hristiyan Rahip Sebeos'a ait M. 660 tarihli belgeden de bu husus anlaşılmaktadır. Sebeos'a göre Muâviye, M. 641-668 yılları arasında, Bizans hükümdarlığı yapmış Hirakliyüs'a bir mektup yazarak kendisine; "Çocukluğunda öğrendiğin boş kültü bırak, İsa'yı inkâr et ve ibadet ettiğim Yüce Tanrı'ya, atamız İbrahim'in Tanrı'sına dön," şeklinde ifadeler kullandığını belirtir. Sebeos'un, bu ifadelerinden İslâm'ın ekümenik bir hareket olmadığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Crone, fetihçilerin yerli gayrimüslim halka sıcak davranmasının ihtida olmaksızın tek başına topluma tam entegrasyonları lehinde bir delil olamayacağını da ileri sürmektedir. Crone, Donner'in inananların yaşadığı coğrafyada, Hristiyanların devlet işlerinde görevlendirilmesinin, İnananlar Hareketi'nin ekümenik karakterine işaret ettiğine ilişkin görüşünü de reddeder. Crone'ya göre, Müslümanlar sadece Hristiyanlara değil, tek Tanrı inancına sahip olmadığını bildikleri Mecûsîlere de devlet işlerinde görev vermişlerdir. Crone'ya göre, gerek Isho'yahb gerek Yohannan Bar Penkaye'den intikal eden dokümanlar, Müslüman olmayanların inançlarını muhafaza etmek için vergi ödemek zorunda kaldıklarını gösteren yeterince ipuçları içermektedir. Eğer Donner, Ehl-i Kitâp mensupların İnananlar Hareketi'ne entegrasyonunu sağlamak için vergi ödemediklerine dair kanıt ileri sürebilseydi, tezi savunulabilirdi. Ne var ki, zimmîlere korunmaları karşılığında konan vergilerden muaf tutulduklarına dair bir kanıt

bulunmamaktadır. Crone, Donner'i İnananlar Hareketi'nin bir unsuru olan Yahudi ve Hristiyanların hangi hukuka tâbi oldukları konusunu da muğlak birtakım imaların ötesinde açıklığa kavuşturmamakla eleştirmektedir (Crone, 2010). Donner, Crone'nun kendisini Amerikalı liberallerin hoşlanacağı "nazik, hoşgörülü ve açık bir İslâm" yorumu üretmekle eleştirmesini reddederek bunun kitabını çok dikkatlice okumamasından kaynaklandığını, zira orada İslâm hareketinin bir müddet sonra militanlığa ve ödün vermeyen dindarlığa nasıl yöneldiğini ortaya koyduğunu ifade etmiştir (Donner, 2013, s. 13).

Donner'in *Muhammad and the Believers* adlı kitabına değerlendirme ve eleştiri yazısı yazan Princeton Üniversitesi tarih bölümü hocalarından Jack Tannous da, Donner'in ortaya attığı tezini yeterli delillerle destekleyemediğini, hatta tezin mevcut bazı delillerle çeliştiğini ileri sürmüştür. Mesela M. VII. yüzyılın II. Yarısına ait Maronite Kroniği'nde yer alan bilgilere göre, Halife Muâviye b. Süfyân, M. 660 yılında, üzerinde Hristiyan haçı olmayan para basmak istemiş ancak insanlar bu parayı kullanmayı reddetmiştir. Bu, Donner'in tezine aykırı dokümanter nitelikte bir bilgidir. Tannous, erken dönem İslâm toplumunun karakterini, Donner'in yaptığı gibi ekümeniklik üzerinden okumak yerine, Müslümanların dinsel kimliğin dışsal tezahürlerini açıkça ortaya koymalarına izin veren bir politika izledikleri şeklinde izah etmeyi daha gerçekçi bulmaktadır. Zira küçük, kırılğan azınlık bir grup olarak Müslümanlar, kendinden çok daha büyük Müslüman olmayan çoğunluğa hükmetmeye başladığında, bunun neden olacağı sorunları dikkate alarak kışkırtıcı dinsel eylemlerden uzak durmayı daha mantıklı bulmuş olabilirler. Tannous, Donner'in Kur'an'dan çıkardığı delillerin de bağlam sorunu olduğunu ileri sürmektedir: Kur'an âyetlerinin, farklı bağlamlarda Hz. Muhammed'e bildirildiği göz önüne alınırsa oradan aynı konuya yönelik farklı tutumlar da çıkarılabilmektedir. Tannous'a göre, Donner'in Kur'an'a referans yaparken neden olduğu sorun, olandan daha ziyade olması gerektiğine dair tavır sergilemesidir (Tannous, 2011, s. 126-141).

Erken dönem İslâm tarihine ilişkin haricî kaynaklar konusuna yoğunlaşmış müsteşriklerden Robert Hoyland ise Donner'in söz konusu eserinin akademik nitelik taşımadığını, erken dönem İslâm devletinin öyküsünün yeniden bir anlatımı olduğunu, başka ilmî platformlarda İslâm'ın menşeiyle ilgili öne sürdüğü teorisini bu kitapta işleme sebebiyle önem arz ettiğini belirtmektedir (Hoyland, 2012, s. 573). Hoyland'a göre, Donner'in Leone Caetani, Carl H. Becker, Bernard Lewis, Patricia Crone, Glen Bowersock, Ira Lapidus ve Sulaiman Bashear gibi meslektaşlarının, İslâm'ın menşei dinî sâikleri ikinci plana iterek sosyolojik veya ekonomik sebeplerle izah ettikleri şeklindeki yorumunu hatalı bulmaktadır. Hoyland'a göre, adı geçen oryantalistler, dinî sâikleri tamamen yok saymamışlar sadece maddi kaygıların ideolojik olanlarla iç içe geçtiğini söylemeye çalışmışlardır. Hoyland, Donner'in İslâm'ın doğuşunda dinî motivasyonun diğerlerine nispetle daha baskın olduğu şeklinde savunduğu tezle İsraili oryantalist

Yehuda Nevo'nun M. 622-692 tarihleri arasında belirsiz bir monoteizm dönemi yaşandığına ilişkin görüşü arasında paralellik kurmaktadır (Nevo, 1994, s. 112). Hoyland'ın kanaatine göre Donner, Nevo'yu izleyerek M. 692'den sonra Hz. Muhammed'in bir peygamber olarak merkezi rolünün tanındığını ve bunun Müslümanların Hristiyanlardan, Yahudilerden ve diğerlerinden ayırt edilmelerinde belirleyici olduğunu, bundan önce İnananlar Hareketi'nin Tanrı'nın birliğine odaklandığını, bir peygamber olarak Hz. Muhammed'in rolünün daha sonraki dönemlerde ön plana çıktığını ileri sürmektedir. Ne var ki Donner, M. 692'den önce Hz. Muhammed'in rolüne yeterince açıklık getirememiştir. Yeni dinlerin çoğu karizmatik dinî lider ve reform düşüncesine bağlılıkla başlar. Bu, Hristiyanlık ve İslâm için de geçerlidir. M. 640-687 arasında gayrimüslimlerce yazılan pek çok kaynakta ilk fetihlerin Hz. Muhammed'e tâbi olanlarca gerçekleştirildiğinden bahseder (Hoyland, 1997, s. 117, 129, 186, 196). Donner, M. 692'den önce İnananlar Hareketi'nin temel odağının monoteizm olduğuna ilişkin tezini desteklemek için öne sürdüğü kelime-i şehadetin "Lâ ilâhe illallah" kısmının M. 685'ten önceki döneme ait madenî paralar ve papirüslerde yer aldığı, "Muhammed, Allah'ın elçisidir," şeklindeki ikinci kısmının yer almadığına ilişkin argümana da itiraz ederek, bunun aksinin doğru olduğunu, kelime-i şehadetin ikinci kısmının ilk görüldüğü madenî paraların M. 685 tarihli olduğunu, "Lâ ilâhe illallah" kısmının ise ilkin M. 691'deki madenî paralarda görüldüğünü ileri sürmüştür (Hoyland, 1997, s. 551).

Hoyland'a göre, fetihlerle birlikte Müslüman olmayanları yetkili mevkilere getirmek, Hristiyan veya Yahudilere ibadet yeri inşa etmelerine izin vermek, Donner'in yorumladığı şekliyle toplumun ekümenik yapısının değil, fethi gerçekleştirenlerin izledikleri pragmatik siyasetin bir göstergesidir. Zira fetihçiler, çoğu zaman sayısal olarak kendilerinden daha kalabalık olan kitleyi yabancılaştırmadan yönetmek gibi zor bir görevle karşı karşıya kalmışlardı. Bu zorunluluk, fethi gerçekleştirenleri bürokraside yabancı unsurları çalışma politikası izlemeye yöneltmiştir. Buradan farklı bir sonuca gitmek doğru olmaz.

Hoyland'a göre, Hz. Muhammed'in mesajının adalet ve dürüstlüğe dayalı dindarlığa ve takvaya oldukça fazla vurgu yaptığı kuşkusuzdur. Ancak bu, Güney Arabistan halkından on binlerce kişinin, onun mesajına olumlu karşılık vermesini açıklayan teşvik edici bir unsur olarak değerlendirilemez. Bu mesajın niçin karşılık gördüğünü anlamak için, buna muhatap olan insanların içinde yaşadıkları sosyo-ekonomik bağlamın anlaşılması gerekir. İslâm mesajına muhatap insanları, sadece Tanrı ve ahiretteki hesaba çekilme inancıyla ilgilenen varlıklar olarak görmek yerine, maddi talepleri ve fiziki ihtiyaçları doğrultusunda hareket ettiklerini dikkate alarak ele almak gerekir. Hoyland'a göre Donner, polemikten daha ziyade, apolojetik kanatta

yer almaktadır. Hoyland'a göre, Donner bu teziyle, tıpkı Orta Çağ Endülüs'ü ve Abbasilerin ilk yıllarında olduğu gibi, erken dönem İslâm toplumunu; İnanan/Müslüman, Yahudi ve Hristiyanların iç içe, uyumlu bir şekilde hayat süren bir toplum olarak takdim etmek istemektedir. Hoyland bu fikre sempatiyle yaklaşmakla birlikte, bunun Hz. Muhammed ve onu takip edenlerin fiilî durumlarından daha ziyade, modern dünyayla ilgili bir algı olduğunu düşünmektedir (Hoyland, 2012, s. 573-576).

Nihâî Değerlendirilmeler ve Sonuç

Donner'in İnananlar Hareketi'nin en temel ayırt edici vasfı olarak ileri sürdüğü tevhit inancı ve ona uygun dindar bir yaşam tarzı ve sıklıkla vurgulanan mahşer günü, kıyamet, hesap, cennet ve cehennem gibi eskatolojik unsurlar, geleneksel İslâmî anlatıya aykırılık teşkil etmemektedir. Zira İslâmî kaynaklar da Yahudilik ve Hristiyanlığın çağrısının tevhit merkezli İslâm dini olduğunda hemfikirdir. Bununla birlikte Kur'an-ı Kerim ve erken dönem İslâm kaynakları, ilâhî mesajın unutulması veya mecrasından sapıtılması sebebiyle Hz. Peygamber'in insanları yeniden sahit İslâmî öze davet etmek için görevlendirildiğini, Hristiyan ve Yahudilerin bu davete olumlu karşılık vermediklerini bildirmektedir. Her iki inanç grubuna yönelik Kur'an'da menfi bir tavır takınıldığı açıktır. Bu durum karşısında Donner'in ilk dönemde Yahudi ve Hristiyanları Müslümanlarla eş değer statüye sahip inanç grupları olarak göstermesini tarihî verilerle bağdaştırmak zor gözükmektedir.

Kur'an'da Donner'in ileri sürdüğü şekliyle mutlak anlamda inananlar topluluğuna hitap eden âyetler bulunduğu doğrudur. Buna mukabil, Kur'an'da, Yahudi ve Hristiyanlarla inananlar/müminler arasında apaçık bir şekilde ayırma giden pek çok âyet de mevcuttur (Kur'an-ı Kerim 2: 120, 135; 3: 99; 4: 44; 5: 51, 65). Bu âyetlerdeki ifadeler, İnananlar Hareketi tezini doğrular nitelikte değildir. Donner, teslis inancına sahip Hristiyanları küfre düşmekle suçlayan âyetleri (Kur'an-ı Kerim 5: 17, 72; 9:30) izah sadedinde, İnananlar Hareketi'ne dâhil olan Hristiyan grubun teslisci olmayan Monofizit ve Nestûrî Hristiyanlar olduğunu ileri sürmektedir (Donner, 2010, s. 11, 58-59, 70). Monofizit Hristiyanların ilahî ve insanî tabiatın aynı anda Hz. İsa'da birleşerek tek tabiata dönüştüğünü; diyofizit Nestûrîlerin ise İsa'nın tanrılık vasfının ancak ilahî kelâm geldikten sonra vuku bulduğunu ve ancak o zamandan sonra hem insan hem de Tanrı karakterlerini taşıdığına inandıklarını belirtmektedir (Donner, 2010, s. 11-12). Her iki mezhep mensupları da Hz. İsa'nın hem insan hem de ilahî boyutta bir dinî figür olduğunu kabul ediyorlar ise tevhid akîdesine aykırı inanca sahip bu grubun da İnananlar Hareketi'ne dâhil edilmesinin tutarlılığı bulunmamaktadır. Kur'an Hristiyanlığın bu anlayış biçimine de karşı çıkmaktadır (Kur'an-ı Kerim 4:171; 5: 72-75; 19:30, 35-36). Aynı değerlendirmeleri Yahudi grubu için de yapmak mümkündür. Kur'an'da, Yahudilerin Hz. Üzeyir'in Allah'ın oğlu olduğunu iddia ederek tevhit akîdesine ters bir inanç içerisinde oldukları belirtilmektedir (Kur'an-ı Kerim

9: 30). Bunun yanı sıra Medenî sûrelerden olan Mümtehine sûresinin 13. âyetinde Yüce Allah, “Ey İnananlar” hitabından sonra “Allah’ın gazabına uğramış kavmi dost edinmeyin; inkârcıların kabirde bulunan kimselerden umutlarını kestikleri gibi, onlar da, ahiretten umutlarını kesmişlerdir,” denilmektedir. Fatiha sûresinin 7. âyetinde de benzer şekilde “kendilerine gazap edilmiş” şeklinde bir gruba atıfta bulunmaktadır. Müfessirlerin bir kısmı, bu âyetlerde geçen Allah’ın gazabına uğramış kimselerden kastedilenin, Yahudiler olduğunu ifade etmişlerdir (Taberî, 2001, c.1. s. 186-187; İbn Kesir, c.I, s. 142; Âlûsî, c. XXVIII, s. 82). Şayet İnananlar Hareketi Donner’in ileri sürdüğü şekliyle tevhid inancı konusunda oldukça hassas idiyse, Kur’an’ın küfürle suçladığı veya lanetlediği Yahudileri bu halkanın içine nasıl dâhil edebilmiştir? Donner bu soruya tatminkâr bir cevap vermemektedir. Bu durumda âyetlerin inanç nokta-ı nazarından sergilediği eleştirel tutum ile Donner’in ortaya attığı İnananlar Hareketi’nin dayandığı temel argümanı uzlaştırmak güçleşmektedir. Hz. Peygamber Medine’ye hicret ettiğinde fiili güç dengelerini dikkate alarak bölgede uzun zamandan beri yaşamakta olan Yahudilerle bir ilişki biçimi geliştirmiştir. Sözleşmeye dayalı bu stratejik ilişkinin en önemli amacı Hz. Peygamberin siyasi otoritesini kabul ettirmek ve farklı inanç gruplarının birlikte yaşamanın zeminini oluşturmaktır. Bu durum, Kur’an’ın akideye yönelik ağır eleştirileri açısından bir tezat oluşturmamaktadır. Çünkü söz konusu anlaşmayla oluşturulmak istenen şey, ümmet olarak adlandırılan siyasi-sosyal bir birlikti (Hamidullah, 1980, c.II, s. 207). Her ne kadar anlaşma maddelerine aykırı eylemleri sebebiyle Kaynuka, Nadîr ve Kureyza Yahudileri açısından bu birlik kısa sayılabilecek bir zamanda son ermişse de (Vâkıdî, 1989, c. I, s. 363-380; 496-588; İbn Sa’d, 1968, c. I, s. 57-58, 74-78; Belâzûrî, 1987, s. 37), anlaşma şartlarına uyan ve toplum düzenini ihlal etmeyenlerle birlikte yaşam konusunda bir sorunla karşılaşmamıştır (Hamidullah, 1980, s. 635).

Donner’in İslâm toplumunun teşekkül tarihini yazarken oryantalistlerin genelinde gözlemlenen eklektik tavra uygun olarak Kur’an âyetleri ve klasik İslâm kaynaklarındaki bilgilerden seçkiler yaparak bunları zihninde oluşturduğu kurguya uygun olarak yorumladığı görülmektedir. Şöyle ki; İnananlar Hareketi’ne Yahudilerin de dâhil olduğu görüşünü dayandırdığı Medine Vesîkası’na ilk siyer kaynaklarından İbn İshâk’ın *Sîre*’inde atıfta bulunmaktadır (İbn İshâk, 1985, s. 314). Metnin tamamını ise İbn Hişâm zikretmektedir (İbn Hişâm, 1955, c.II, s. 501-502). İbn İshâk’ın H. ikinci asır; İbn Hişâm’ın da H. üçüncü asırda vefat ettiği dikkate alındığında, her iki kaynağın da yaklaşık bir buçuk veya iki asır öncesi bir tarihsel olay hakkında bilgi sundukları görülür. Donner, çağdaş olmayan muahhar kaynaklarda geçmesine rağmen Medine Vesikasını geçerli delil olarak değerlendirirken, teziyle bağdaşmayan delilleri ise yer aldığı kaynakları vesîka değeri taşımadığı gerekçesiyle göz ardı etmektedir. Belgenin sıhhatini destekleyen delil cümlesinden olmak üzere vesîkanın dil yönüyle arkaik

olduğu ve İslâm toplumuna "Müslüman" yerine "inananlar" tabiriyle referans yaptığı şeklinde görüşler öne sürse de, bunlar vesikanın yer aldığı kaynakların muahharlık vasfını değiştirmedikinden, kendisini çelişkiden kurtarmamaktadır.

Bu vesîka, Allah'a ve ahiret gününe iman eden ve beraber yaşama arzusunu gösterebilecek farklı inançlara sahip gruplarla ittifak kurulabileceğini göstermesi açısından kuşkusuz önemli bir belgedir. Burada söz konusu ittifakı oluşturan grupların isimleri sayılmakta ve bunların diğer insanlardan ayrı bir ümmet oluşturdukları belirtilmektedir. "Ümmet" kelimesinin, lügatte aynı dine mensup insanlar topluluğu, birlik, bütünlük, camia, devlet gibi farklı anlamları bulunmaktadır (İbnul-Manzûr, 1999, "emm" md.). Bu vesîkada kullanılan "ümmet" kelimesinin kavram olarak devletin siyasi birliği anlamına geldiği vurgulanmaktadır (Habîb, 2002, s. 86-97). Anlaşmanın 25. maddesinin yer alan "Yahudilerin dinleri kendilerine, müminlerin dinleri de kendilerinedir..." ifadesi (Hamidullah, 1985, s. 61) oluşturulan ittifakın, Donner'in ileri sürdüğü şekliyle dinî karakterli değil, siyasî amaçlı olduğu görüşünü desteklemektedir. Ayrıca Kur'an'da geçen ümmet kelimesi, bazı yerlerde Müslüman topluluğu, bazı yerlerde de Yahudi ve Hristiyan topluluğunu nitelendirmek için kullanılmıştır. Mesela, Müslümanlar hakkında "ümmet-i vasat" (Kur'an-ı Kerim 2: 143), Yahudi ve Hristiyanlar "ümmet-i müktaside" (Kur'an-ı Kerim 5: 66) veya "ümmet-i kâime" (Kur'an-ı Kerim 3:113) denilmiştir. Ümmet kelimesinin bu geniş anlam çerçevesine sahip olması ve Medine Yahudilerin siyasi ittifaka dâhil edilmeleri, onların Müslümanlara rakip dinî grup olmadıkları anlamına gelmez. Hz. Peygamber'in tebliğiyle başlayan İslâm hareketi, başlangıçta Yahudilere kendi inançlarında kalma özgürlüğü tanımış, onlarla siyasî ve toplumsal birliktelik oluşturmakta bir mahsur görmemiştir. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi Yahudilerin kapalı bir toplum olduğunun anlaşılması ve sözleşme maddelerine aykırı olarak İslâm toplumunun varlığını tehlikeye sürükleyen faaliyetlerinin açığa çıkması üzerine söz konusu siyasî ittifakın dışına çıkarılmasında tereddüt gösterilmemiştir.

Donner, İslâm literatüründe kapsayıcı bir kavram olan "İnanan"dan dışlayıcı "Müslüman" kavramına doğru bir geçiş olduğunu, bunun da özellikle çok varyantlı rivâyet edilen hadisler üzerinden izlenebileceğini ileri sürmektedir. Bu hadisler bağlamında, mesela, "Amellerin en iyisi hangisidir?" sorusuna Hz. Peygamber bir rivayette; "Allah'a iman ve Allah yolunda cihat," diğesinde Allah'a ve O'nun Peygamberine iman ve cihattır," şeklinde cevap vermiştir. Donner ikinci rivayetteki cevabın Hz. Peygamber'in ölümünden sonra üretildiğini ve bunun da terminolojinin "İnanan/Mümin" in "Müslüman" olarak değiştirilmesinden sonraki bir dönemde gerçekleştirilmiş olabileceğini ileri sürmektedir. (Donner, 2010, s. 206). Donner'in bu izah tarzını da tez kurgusunu desteklemek için geliştirdiği açıktır. "Bu türden hadisler, Hz. Peygamberin maksadına göre değişik üslup kullanabildiği ve kendisine yöneltilen sorulara muhatabın durumunu göre cevaplar verebildiğini göstermektedir (Çakan, 1982, s. 142).

Nitekim Donner'in örnek olarak zikrettiği hadisin bile kaynaklarda birbirinden farklı varyantları bulunmaktadır (Buhârî, İmân, 18; Hac, 4; Tevhîd, 47; İtk, 2; Müslim, İmân, 135; Tirmizî, Fezâilü'l-Cihâd, 22; Salât, 14; Birr 2; Nesâî, Hac, 4; Cihâd, 17; İbn Mâce, İtk, 4). Muhatap toplumun gerek kavrayış ve gerekse yaşantı yönünden farklı seviyelerde bulunduğu ortamda Hz. Peygamberin eğitmek istediği sahabeye özel durumlarına göre mukabelede bulunduğu bilgisini dikkate almadan sadece bir veya birkaç hadisi seçip oradaki Allah'a imandan sonra Allah Resulü'nden bahsedilmemesini, Müslüman toplumun teşekkülünün H. I. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleştiğine delil olarak göstermek isabetli değildir.

Öte yandan Donner, Hz. Peygamber hakkındaki rivâyet malzemesinin belirsiz ve karışık olduğunu, aynı zamanda numerolojik sembolizm endişesiyle şekillendiğini ileri sürerken de benzer hataya düşmektedir. Şöyle ki iddiasını örneklendirmek için klasik kaynaklarda Hz. Muhammed'in yaşamında farklı yıllarda tüm önemli olaylarının, aynı ay ve aynı günde (Rebîulevvel ayının 12'si) gerçekleştiğini belirtmektedir (Donner, 2010, s. 51). Ancak klasik siyer kaynaklarına baktığımızda, Hz. Peygamber'in hayatındaki önemli olaylardan, söz gelimi vahyin gelişi, Bedir Savaşı ve Mekke'nin fethinin Ramazan ayında (İbn Hişâm, 1955, c. II, s.110; İbn S'ad 1968, c. I, s. 152; c. II, 15; Belâzûrî, 1996, c. I, s. 105); Uhud'un ve Hendek'in Şevval ayında (Taberî, c. II, 62; Beyhakî, 1985, c.III, s. 395); Hudeybiye Musalahası'nın Zilkâde'de (İbn Sa'd, 1968, c. IV, s. 230; Vâkıdî, 1989, c. II, s. 575) gerçekleştiği görülmektedir. Önemli hadiselerden sadece doğumu, Medine'ye hicreti ve ölümünün tarihlendirilmesi 2 veya 12 Rebiulevvel olarak belirtilmektedir (İbn Sa'd, 1968, c. I, s. 81). Bir kaç örnekten hareketle numerolojik sembolizm genellemesine gitmek ilmî yaklaşımla bağdaştırılamaz. Bunun yanı sıra Donner'in dayandığı Müslümanların haricindeki bazı kişilere ait çağdaş yazılı kaynakların sunduğu bilgilerin son derece mahdut oluşu ve içerdiği bilgilerin muğlaklığı göz önünde bulundurulursa, bunlara dayanarak İslâm toplumunun teşekkül sürecini temellendirmenin de imkân dâhilinde olmadığı anlaşılacaktır.

Netice itibarıyla Donner, Batı'nın kendi dinî ve kültürel kaynaklarını analiz etmek için geliştirdikleri metotlarla İslâm dininin kaynaklarını tenkite tâbi tutan ve dokümanter delillerin haricinde ihbarî haberleri içeren muahhar kaynaklara ihtiyatla yaklaşan oryantalist neslin bir temsilcisi olarak gözükmektedir. İslâmî rivâyetlerdeki geleneksel anlatıyı kabul eden Batılı tarihçilerle bu kaynaklardaki malumatı Tanrı'nın iradesinin yeryüzündeki yansıması olarak değerlendirip bütünüyle reddeden revizyonistler arasında orta bir yol benimsediği anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'i; İslâm'ın manevî kurucusu olarak değil, farklı inanç ve kültürlerin yaygın olduğu (*sectarian millue*) Güney Arabistan'da Yahudi ve Hristiyanları da içine alan inanç odaklı bir hareketin tarihsel lideri olarak değerlendirmektedir. İslâm inancının tarih sahnesine çıkışı ve kısa sürede yayılmasını VII. yüzyıl Hicaz

Yarımadası'nın dinî, ekonomik ve politik koşullar gibi dış etkenlere bağlı olarak açıklamaya çalışan oryantalistlere karşı çıkarak, tek Tanrılı inançlar çerçevesinde ekümenik nitelikli proto-İslâm ile farklı inanç mensuplarının asimilasyonu veya dışlanması neticesinde oluşmuş içine kapanık monolitik bir yapı olarak iki aşamalı ve inanç merkezli açıklamaya çalışmaktadır.

Donner'in tezini günümüzde ilgi çekici kılan şey, tarihsel realiteyle tam olarak örtüşme bile, İslâm'ın tüm inananlarla beraber bir yaşam kurgulamasına müsaade edebilecek bir potansiyel barındırdığına ilişkin bazı ipuçlarını ortaya koymasındır. Dinlerin ilk orijinal hâleriyle sonraki dönemlerde kurumsallaşmış şekilleri arasında siyasi ve kültürel nedenlerle farklılığın oluşabileceğini ima etmesi yönünden de dikkat çekmektedir. Görüldüğü kadarıyla Donner'in tezi, gerek Batı akademiasındaki araştırmacılar gerekse İslâm dünyasındaki ilim adamları üzerinde kayda değer bir etki göstermemiştir.

Kaynakça / Reference

- Âlûsî**, Şehabeddin Mahmûd (t.y). *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'î'l-mesânî*. I-XXX. Beyrut: Dâru ihyâi't-türasi'l-arabiy.
- Başaran**, Ezgi. (2010, 31 Ekim). Donner: Hz. Muhammed 3 Dinin lideriydi. *Radikal*. Erişim Adresi: <http://www.radikal.com.tr/hayat/hz-muhammed-3-dinin-lideriydi-1026539/>.
- Belâzûrî**, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. (1996). *Ensabü'l-Eşrâf*. I-XIII. Thk. Suheyl Zekkâr-Riyâd ez-Zerkelî. Beyrut.
- Belâzûrî**, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. (1987). *Fütûhu'l-Büldân*. Thk. Abdullah Enis e-Tabbâ-Ömer Enis et-Tabbâ. Beyrut.
- Bell**, Richard. (1926). *The Origin of Islam in its Christian Environment*. London: Macmillan.
- Beyhakî**, Ebû Bekr b. Ahmed. (1985). *Delâ'ilü'n-nübüvve*. I-VII. Thk. Abdülmu'tî Kal'acî. Beyrut.
- Brown**, Jonathan. (2009). *Hadith Muhammad's Legacy in the Medieval and Modern World*. Oxford: Oneworldbooks.
- Carrillo**, Uadalupe. (2015, 3 Mart). Stanford fellow delves into archival materials that shed new light on the early days of Islam. Erişim Adresi: <https://news.stanford.edu/2015/03/03/early-days-islam-030315/>.
- Cobb**, Paul M. (2012). Introduction: *Narratives of Fred McGraw Donner*. Paul M. Cobb (ed.). *The Lineaments of Islam, Studies in Honor of Fred McGraw Donner*. (s. 1-12). Leiden: Brill.
- Crone**, Patricia ve **Cook**, Michael. (1977). *Hagarism: the Making of Islamic World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crone**, Patricia. (2010, 10 Haziran). Among the Believers: A New Look at the Origins of Islam. *Tablet Magazine*. Erişim Adresi: <http://tabletmag.com/jewish-news-and-politics/42023/among-the-believers>.
- Donner**, Fred M. (1981). *The Early Islamic Conquests*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

- Donner**, Fred M. (1989). The Role of Nomads in the Near East in Late Antiquity. F.M. Clover-R. S. Humphreys (eds). *Tradition and Innovation in Late Antiquity* içinde (s. 73-85). Madison: University of Wisconsin Press.
- Donner**, Fred M. (1998). *Narratives of Islamic Origins: The Beginnings of Islamic Historical Writing*. Princeton, New Jersey: Darwin Press.
- Donner**, Fred M. (2002). Seeing the Origins of Islam in its Historical Perspective. *First Wadie Jwaideh Memorial Lecture*, Indiana University. Erişim Adresi: http://www.indiana.edu/~nelc/events/documents/Jwaideh/jwaideh_lecture_2002.pdf.
- Donner**, Fred M. (2002-2003): From Believers to Muslims: Confessional Self-Identity in the Early Islamic Community. *Al-Abhath* 50-51, 9-53.
- Donner**, Fred M. (2008). The Qur'ân in Recent Scholarship-Challenges and Desiderata. Gabriel S. Reynolds (ed.). *The Qur'ân in its Historical Context* içinde (s. 29-50). London: Routledge.
- Donner**, Fred M. (2010). *Muhammad and the Believers, At the Origins of Islam*. Cambridge: Harvard University Press.
- Donner**, Fred M. (2011a). Modern Approaches to Early Islamic History. C. Robinson (ed.). *The New Cambridge History of Islam* içinde (cilt 1, s. 629-631). Cambridge: Cambridge University Press.
- Donner**, Fred M. (2011b). The Historian, the Believer, and the Qur'ân, Gabriel Said Reynolds (ed). *New Perspectives on the Qur'ân: The Qur'ân in its Historical Context 2* içinde (s. 25-37). London: Routledge.
- Donner**, Fred M. (2013). How Ecumenical was Islam. *The Department of Near Eastern Languages and Civilization at the University of Washington, the Eleventh Farhat J. Zaideh Distinguished Lecture in Arab and Islamic Studies*. 5-25. Erişim Adresi: https://nelc.washington.edu/sites/nelc/files/documents/events/ziadeh_2013_booklet_fred_donner_edits428.pdf.
- Donner**, Fred M. (2015). The Study of Islam's Origins since W. Montgomery Watt's Publications. *University of Edinburg*. Erişim Adresi: https://www.ed.ac.uk/files/atoms/files/professor_fred_donner.pdf.
- Görke**, Andreas-Motzki, Harald ve Shoeler, Gregor. (2012). First Century Sources for the Life of Muhammad? A Debate. *Der Islam* 89 (2), 2-59.

- Habîb**, Kemal es-Saîd, (2002). *el-Ekalliyât ve's-Siyâset fi'l-Hibreti'l-İslamiyye*, Kahire: Mektebetu'l-Medbûlî.
- Hamidullah**, Muhammed. (1985). *el-Vesâiku's-siyasiyye li ahdi'n-Nebevî ve'l-Halîfeti'r-Râşide*. Beyrut: Daru'n-Nefâis.
- Hamidullah**, Muhammed. (1980). *İslam Peygamberi*. I-II. İstanbul: İrfan Yayinevi.
- Harvey**, Van A. (1996). *The Historian and the Believer: The Morality of Historical Knowledge and Christian Knowledge*. Urbana and Chicago: University Illinois Press.
- Hawting**, Gerald R. (2002). *The Idea of Idolatry and the Emergence of Islam: From Polemic to History*. Cambridge: Cambridge Univesity Press.
- Hoyland**, Robert. (1997). *Seeing Islam as others saw it*. Princeton, New Jersey: Darwin Press.
- Hoyland**, Robert. (2007). Writing the Biography of the Prophet Muhammad: Problems and Solution. *History Compass* 5 (2), 581-602.
- Hoyland**, Robert. (2012). Review of Muhammad and the Believers. *International Journal of Middle East Studies* 44 (3), 573-576.
- Humphreys**, R. Stephen. (1991). *Islamic History: A Framework for Inquiry*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- İbn Hişâm**, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm el-Himyerî. (1955). *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. I-II. Thk. Mustafa es-Sakkâ, İbrahim el-Ebyari, Abdülhafiz Şelebt. Mısır.
- İbn Kesir**, Ebu'l-Fidâ İsmail. (1997). *Tefsîrü'l-Şur'âni'l-'azîm*, I-V. Thk. Sami b. Muhammed es-Selame. Riyad.
- İbn Manzûr**, Muhammed b. Mukerrem. (1999). *Lisanu'l-Arab*, Beyrut: Daru İhyai Turasi'l-Arabi.
- İbn Sa'd**, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd. (1968). *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, I-VIII. Thk. İhsan Abbas. Beyrut.
- Jeffery**, Arthur. (2000). "The Quest for Historical Muhammad". *The Quest for Historical Muhammad*. Ed. Ibn Warraq. 327-348. New York: Prometheus Books.

- Judd**, Steven C. (2011). Review of *Muhammad and the Believers*. *Journal of the American Academy of Religion* 79 (3), 762-765.
- Koren**, Judith ve **Nevo**, Yehuda D. (1991). Methodological Approaches to Islamic Studies. *Der Islam* 68, 88-89.
- Korkmaz**, Ayşenur ve **Karasu**, Hanife. (2012, Ekim). Muhammed ve İnancılar Hareketi. *Haksöz Haber*. Erişim Adresi: <https://www.haksozhaber.net/okul/muhammed-ve-inanclilar-hareketi-7119yy.htm>
- Nevo**, Yehuda D. (1994). Towards A Prehistory Of Islam", *Jerusalem Studies of Arabic and Islam* 17, 108-141.
- Noth**, Albrecht ve **Conrad**, Lawrence I. (1994). *The Early Arabic Historical Tradition: A Source Critical Study*. Trc. Michael Bonner. Princeton, New Jersey: Darwin Press.
- Schacht**, Joseph. (1975). *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*. Oxford: the Clarendon Press.
- Schoeler**, Gregor. (2013). *The Biograph of Muhammad: Nature and Authenticity*. London: Roudledge.
- Sezgin**, Fuad. (2015). *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, cilt. 1 (2 bs). İstanbul: Fuad Sezgin İslâm Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Taberî**, Muhammed b. Cerîr. (t.y.). *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, I-VI. Beyrut.
- Taberî** (2001). *Câmi' u'l-beyân 'an tevîl-i âyi'l-Kur'an*. I-XXVI. Thk. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Türkî. Kahire.
- Tannous**, Jack (2011). Review of Muhammad and the Believers: At the Origins of Islam. *Expositions* 5 (2), 126-141.
- Torrey**, Charles Cutler (1933). *The Jewish Foundation of Islam*. New York: Jewish Institute of Religion Press.
- Vâkidî**, Ebû Abdullah b. Ömer b. el-Vâkîd el-Eslemî. (1989). *Kitabu'l-Megâzî*. I-III. Thk. Marsden Jones. Beyrut.
- Wansbrough**, John (1977). *Qur'anic Studies*. Oxford University Press.
- Watt**, W. Montgomery (1990). The Reliability of Ibn İshaq's Sources. W. Montgomery Watt, *Early Islam: Collected Articles* içinde (s. 13-23). Edingburg: Edingburg University Press.

